

Att ta hand om en miljon kulturarv

Om kulturmiljövården som utvecklingsfaktor i miljonprogramsförorten

Emil Bergstén

ABSTRACT

Institution: Konstvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet
Adress: 106 91 Stockholms universitet
Tel: 08-16 20 00 vx

Handledare: Christina Pech, Arkitekturskolan KTH

Titel och undertitel: Att ta hand om en miljon kulturarv
– Om kulturmiljövården som utvecklingsfaktor i
miljonprogramsförorten

Författare: Emil Bergstén

Adress: Götgatan 78
Postadress: 11830 Stockholm
Tel: 070 42 84 681

Typ av uppsats: kandidatuppsats magisteruppsats masteruppsats
 licentiatuppsats doktorsavhandling

Ventileringsstermin: VT2012

Miljonprogramsförorten omtalas ständigt som en problematisk miljö. Under de senaste åren har den däremot börjat uppmärksammas som ett kulturarv och olika aktörer har börjat bedriva kulturmiljövård. Men att behandla miljonprogramsförorten som ett kulturarv förväntas ha konsekvenser. Kulturmiljövården tillskrivs makten att förändra den syn och den diskurs som pågår kring miljonprogramsförorten, men vilken kraft har egentligen kulturmiljövården när det gäller att förändra perspektiv och sociala strukturer i miljonprogramsförorten? Jag har identifierat tre olika perspektiv angående vilken påverkan kulturmiljövården har för miljonprogramsförortens utveckling och framtid. Med dessa olika perspektiv ger kulturmiljövård i miljonprogramsförorten tre helt skilda konsekvenser.

Studien har genomförts med en hermeneutisk ansats, dels genom en studie av litteratur och forskning om miljonprogramsförorten och kulturarvsutnämningar, dels i form av fallstudier av praktiserad kulturmiljövård.

Syftet med studien är att granska kulturmiljövårdens utvecklande ändamål i miljonprogramsförorten samt att analysera hur kulturmiljövården omnämns som verktyg för social hållbarhet och förändring av sociala strukturer i miljonprogramsförorten.

Sökord:

Kulturmiljövård, Miljonprogrammet, Förort, Gentrifiering, Kulturarv, Modernism

INDEX

INLEDNING	1
Att försöka lämna slitna idéer bakom sig	1
Kulturmiljövård som verktyg för utveckling – Syfte	2
Kulturmiljövård i miljonprogramsförorten – Positionering av min studie	3
Att forska om kulturarvsbruk – Metodologi, disposition och avgränsningar	5
Mitt teoretiska perspektiv på historia och samhälle	8
FÖRORTEN - DÅTID NUTID FRAMTID	11
Att bygga välfärden – DÅTID	11
Förortsproblematik – NUTID	15
Att förändras genom historia – FRAMTID	19
Miljonprogramsförortens framtider	24
VÅRDA FÖRORTEN!	29
Riksantikvarieämbetet i förortens miljöer	29
Stockholms stadsmuseum som aktör i miljonprogramsförorten	33
Kulturarvsinstitutioner i miljonprogramsförorten	36
EN INTEGRERAD KULTURMILJÖVÅRD	37
Boutställning i vardagsmiljö	37
Hållbara Järva!	41
Allmännyttan – en kulturmiljövårdande aktör	44
Kulturmiljövård av andra är kulturarvsinstitutionerna	48
ATT TA HAND OM EN MILJON KULTURARV	50
Tre perspektiv på kulturmiljövård	50
En studie om utpekande av kulturarv	51
Olika perspektiv, olika framtid	52
Avslutningsvis	54
KÄLLOR OCH LITTERATUR	55
Publicerat material	55
Opublikerat material	56
Intervjuer	57
BILDFÖRTECKNING	58

INLEDNING

Att försöka lämna slitna idéer bakom sig

En silverfärgad bil kör in på OKQ8 i Rinkeby, föraren skyndar ut och låser bilen samtidigt som han nervöst tankar. Föraren flyttade till Stockholm från landsorten och Rinkeby var för honom en av de absolut farligaste platserna i Sverige. Bilförarens beteende och denna händelse får illustrera medelklassens syn på och relation till förorten. Utan att ha några egentliga band till förorten förutom fördomar och berättelser hade ändå bilföraren en väldigt tydlig och bestämd åsikt och uppfattning om miljonprogramsförorten, att den var ett fullständigt misslyckande.

Bilföraren i Rinkeby var jag. Jag visste ingenting om miljonprogramsförorten och Rinkeby, egentligen ägnade jag inte särskilt mycket uppmärksamhet åt denna, utan viftade för det mesta bort miljonprogramsförorten som dålig utan vidare eftertanke. Sådär i efterhand kan jag förstå att miljön för mig symboliserade misslyckande och den tillhörde de misslyckade människorna; de fattiga och marginaliserade men också de svårintegrerade invandrarna. Dessa negativa uppfattningar och fördomar om miljonprogramsförorten kom, som fördomar oftast gör, från okunskap och rädsla. Jag är uppväxt i en etniskt svensksegregerad villamatta och gick i en skola där antalet elever med bakgrund som avvek från min var lättträknade. För mig blev denna miljö, som befolkades av annorlunda människor, så främmande och olik från vad jag uppfattade som normalt att den inte var en del av min nation; den var något annat än det jag uppfattade som Sverige.

Under mina studier i samhällsplanering i Stockholm började jag intressera mig mer för frågor om förortens framtid. Men trots min ökade förförståelse fokuserade mina diskussioner på hur miljonprogramsförorten skulle förändras, för att anpassas och inkorporeras i det som jag uppfattade som den fungerande Sverige. Likväl bar jag med mig mitt gamla perspektiv och mina gamla fördomar om vad som var svenskt och vad som var hållbart. Detta är inte något märkligt när det runt omkring mig ständigt pågick (och för den delen, pågår) en debatt om hur förortsproblemet skall åtgärdas. I och med den pågående diskursen blev det svårt för mig att lämna en retorik som baserades på termen förortsproblematik.

Genom mitt nyfunna intresse för miljonprogramsförorten började jag se en rad värden, detta i och med att jag förstod miljonprogrammets uppkomst. Att se de ideal som låg till grund för modernismen och det storskaliga byggandet innebar för mig en estetisering av den miljö jag tidigare hade avvisat som ful. Estetiseringen, resultatet av min egen förändrade uppfattning, såg jag som en möjlighet att försöka utveckla miljonprogramsförorten genom att belysa dess historia. Jag trodde att miljonprogramsförorten skulle ändras och utvecklas till det bättre om man använde och tryckte på dess historia. Förändringen skulle bli en allmän estetisering av miljonprogramsförorten och därigenom skulle den vedertagna bilden av den dåliga och fula miljön försvinna.

I och med vidare studier av samhällsperspektiv och förortsdiskurser har jag försökt konfrontera mitt eget perspektiv och mina funderingar kring hur förortsproblemet skulle kunna planeras bort. Det ständigt återkommande är att det är svårast att lämna utifrånperspektivet då mina analyser av förorten och mitt förhållande till denna alltid bottnar i att jag står utanför och ser ner på denna

miljö och de människor som bor där. Något av det viktigaste blir att försöka lämna fördomen om ett förortsproblem, att vara medveten om den förortsdiskurs jag befinner mig i. Det är utifrån denna diskurs lätt att beskriva förorten som något exotiskt, helt utan mänsklig dimension. Detta medför att det vedertagna perspektivet på förorten inte är långt ifrån 1800-talets orientalistiska sätt att betrakta Orienten som något homogent. Att oreflekterat använda sig av begreppet miljonprogramsförorten och förvänta sig att det ska representera ett homogent fenomen kan tyckas vara naivt eller kanske till och med dumdrigt och respektlöst.

En övergripande förhoppning med mina studier av miljonprogramsförorten är att lösa upp uppfattningarna av vad den är och tillåta andra perspektiv än den rådande diskursen. Jag har också en strävan att belysa en avsaknad av respekt för en historia och ett minne som tillhör såväl oss alla som miljonprogramsförortens invånare. Jag intresserar mig därför i denna studie för hur de kulturvårdande aktörerna agerar med förortsmiljön och med vilka syften de brukar termen kulturarv.

Kulturmiljövård som verktyg för utveckling – Syfte

I en tid av förändring och snabb stadsutveckling är idag diskussionen om miljonprogrammets framtid mycket aktuell. Olika lösningar har under de senaste åren presenterats i såväl fackmedia som dagspress och olika former av förändringsprogram för att modernisera förorten har lagts fram. Detta samtidigt som många av de byggnader som uppfördes under miljonprogrammet nu står inför stora renoveringsprojekt. Miljonprogramsförorten är idag också ämne för byggnads- och kulturmiljövården och institutioner som Riksantikvarieämbetet som har arbetat med förorten som kulturarv. Ett av Riksantikvarieämbetets projekt var *Storstadens arkitektur och kulturmiljö* som pågick mellan 1999-2001.¹ Men vad innebär det att miljonprogramsförorten har börjat tillskrivas kulturarvsstatus och att den idag omfattas av kulturmiljövården? Detta speciellt i en tid då diskussioner förs om förändring och renovering.

Denna uppsats ämnar diskutera vad som följer av aktiva kulturmiljövårdande insatser i miljonprogramsförorten. Mitt övergripande syfte är att granska kulturmiljövårdens utvecklande roll i miljonprogramsförorten; närmare bestämt att analysera hur kulturmiljövården omnämns som verktyg för social hållbarhet och hur den används medvetet eller omedvetet för att förändra sociala strukturer.

Jag strävar också efter en generell diskussion om miljonprogramsförorten, kulturarvet och sociala strukturer. Studiens syfte innefattar att syntetisera teori om kulturarvsutnämningar, kulturmiljövård och gentrifisering med den kontext som miljonprogramsförorten är sprungen ur och befinner sig i och därefter sätta kulturmiljövården i miljonprogramsförorten i relation till denna syntes. Sålunda gör jag ansats till att diskutera och belysa en bredd av olika perspektiv på kulturmiljövårdens möjligheter och ändamål i miljonprogramsförorten.

Det är ett aktivt val att formulera ett syfte utifrån begreppet miljonprogramsförorten då begreppet figurerar i såväl de allmän- som fackdebatter, begreppet är problematiskt och vad miljonprogramsförorten är kan diskuteras. Sonja Vidén tar upp denna problematik i antologin

¹ Riksantikvarieämbetet, www.raa.se, Kulturarv/ Modernt kulturarv (2012-01-30)

*Rekordåren.*² Jag väljer ändå att använda mig av begreppet för att ansluta mig till en motdiskurs som ifrågasätter hur vi betraktar de förorter som uppfördes i samband med miljonprogrammet. Av samma anledning gör jag i mitt syfte anspråk på att uttröna olika perspektiv på vilken påverkan kulturmiljövården har på diskursen och synen på miljonprogramsförorten.

Frågeställningar

Studien har en metodologisk ansats som medför att frågeställningar väcks allt eftersom min förförståelse för fenomenet ökar och övergår till förståelse. Jag har i studiens inledande skede, utifrån min förförståelse i ämnet, preciserat fyra huvudsakliga frågeställningar. Allt eftersom studien fortgår väcks fler frågor som jag redovisar löpande i texten. Dessutom smalnar frågeställningarna av då min förförståelse övergår till förståelse.

- Vilken är miljonprogramsförortens historiska och samtida kontext?
- Vilka samband finns mellan kulturarvsutnämning och gentrifiering?
- Med vilka syften och mål bedriver kulturarvsinstitutionerna kulturmiljövård i miljonprogramsförorten?
- Hur använder och förhåller sig andra aktörer än kulturarvsinstitutionerna kulturmiljövården i miljonprogramsförorten?

Kulturmiljövård i miljonprogramsförorten – Positionering av min studie

Som en utgångspunkt för att identifiera ett forskningsproblem och ett syfte har jag framförallt använt mig av Riksantikvarieämbetets och Nilsson Samuelssons skrift *Förändra varsamt*, vilken är en vägledning i ombyggnad av rekordårens bebyggelse. Samuelsson ger i skriften en god redogörelse för och motivering av en kulturmiljövård i miljonprogramsförorten. Han inleder med att diskutera problematiken med det moderna kulturarvet. När det gäller bevarande av det äldre kulturarvet har valet av vad som skall bevaras varit relativt självklart. Samuelsson understryker att stora delar av detta kulturarv redan har förstörts, men också att det finns gott om det moderna kulturarvet. Detta överskott av kulturarv tillsammans med att vi saknar distans och förståelse för dessa miljöer innebär att vi förstör stora delar av kulturarvet som framtiden efterfrågar. Samuelsson menar med detta att vi idag tar det moderna kulturarvet så förgivet eftersom det finns modernt kulturarv i ett sådant överflöd att ingen slår vakt om de värdena. Dessa som både idag och förmodligen i framtiden kommer att uppskattas.

Överflödet av autentiska miljöer ger också kulturmiljövården en enorm uppgift; att identifiera och välja ut vilka av dessa miljöer som skall bevaras för och vårdas i framtiden. Denna selektion måste alltså göras mellan de byggnader som kan anses besitta extraordinära värden, men Samuelsson understryker den allmänna respekten och varsamheten som enligt lagstiftning skall beaktas vid all ombyggnation. Detta lagstadgade varsamhetskrav kom till under kritiken mot 1960- och 1970-talets saneringar för att skydda vardaglig bebyggelse från 1800-talet som då inte ansågs nå upp till modernismens krav på standard och estetik. Samuelsson menar att denna lagstiftning idag får en mycket viktig funktion att skydda de miljöer som inte anses uppfylla dagens krav på standard och estetik: miljonprogrammets och rekordårens bebyggelse. Samuelsson beskriver hur värdena i bebyggelsen på antikvarisk väg skall tas tillvara och hur de

² Sonja Vidén, *Rekordårens bostadsbyggande*, *Rekordåren*, (red.) Thomas Hall, Boverket, Karlskrona, 1999

kulturmiljövårdande insatserna skall verka för respekt för de värden och egenskaper som bebyggelsen innehar. För att varsamhet skall respekteras och att bebyggelsens värden skall tas tillvara måste miljöns kontext mer eller mindre vara tydlig. Genom att förstå en miljö och dess kontext kan den uppskattas trots rådande ideal, arkitekturuppfattning och historiesyn.³ Detta blir tydligt utifrån min egen uppfattning om miljonprogramförorten där jag gick från att anse den som dålig och ful till att fascineras av dess historia och förstå dess estetiska ställningstaganden.

Varsamhet, byggnads- och kulturmiljövård blir först aktuellt när en förändring skall ske. Det finns alltid en orsak till varför en miljö skall förändras. Samuelsson menar att vanligtvis finns det ett problem som skall åtgärdas eller att det finns en vilja att göra en långsiktig investering i att förbättra miljön. Det är viktigt att vara medveten om vilken orsak som driver en förändring av miljön och att analysera vad som är problemet samt vilka värden miljön besitter som kan utvecklas till en lösning. Detta för att ge såväl brukare som exploitörer ett perspektiv på miljön och dess värden. I dessa beskrivningar kan man enligt Samuelsson identifiera agendor som exploitörerna inte är medvetna om eller vill dölja, som exempelvis att de vill locka en viss grupp människor till området.⁴

Samuelsson ringar in en mycket intressant problematik när det gäller att vårda och betrakta miljonprogramsförorten som kulturarv. Dock finns mycket lite akademisk litteratur som berör denna problematik. Flera olika publikationer, böcker och avhandlingar behandlar kulturarv men mycket få behandlar rekordårens och miljonprogrammets bebyggelse ur ett kulturarvsperspektiv. Samuelssons vägledning utgår från framtidsaspekten; att miljön skall bevaras för framtida användning av kulturarvet. Anna Storm har i sin avhandling *Hope and Rust* från 2008 undersökt bruket av historiska miljöer och vilken betydelse de har idag. Hon undersöker industritomter från förkrigstiden och hur de idag betraktas och brukas. Dessa historiska tomter har idag en helt annan användning och brukas inte längre för industri, istället är dessa platser mål för kulturinstitutioner och bostäder. Hon menar att dessa platser har tömts på sin historia av arbete och industri och istället har fyllts med samtida värden där den historiska miljön står som en kuliss och har ersatts av nya värden från en kulturkonsumerande övre medelklass. Dessa industrimiljöer bär inte enligt Storm med sig någon historia utan representerar idag bara samtid. Storm diskuterar detta i termer av gentrifiering.⁵ Ett liknande perspektiv anlägger Owe Ronström i sin bok *Kulturarvspolitik* som behandlar hur Visby blev världsarv och hur det har påverkat vad miljön representerar.⁶ Jonas Grundberg behandlar i sin avhandling *Historiebruk, Globalisering och Kulturarvsförvaltning* kulturarvsbegreppet och kulturarvsprocessen, han gör också en ansats att utröna kulturarvsförvaltningens förändrade betydelse i en globaliserad tid. Grundberg menar att kulturarvsförvaltningens tolkningsföreträdare, vad som är kulturarv och vad som inte är det, är omodernt och i en global postmodern tid allt för odemokratiskt. Istället för att gå i gamla spår av nationsskapande måste kulturarvsförvaltningen bli en arena för att ena identiteter samt att ha i uppdrag att söka det gemensamma att samlas kring.⁷ Samuelsson diskuterar svårigheter i att

³ Nilsson Samuelsson, *Förändra varsamt*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2004, s. 6-8

⁴ Samuelsson, 2004, s. 8-12

⁵ Anna Storm, *Hope and Rust*, Royal institute of technology, KTH, Stockholm, 2008

⁶ Owe Ronström, *Kulturarvspolitik*, Carlsson Bokförlag, Stockholm, 2007

⁷ Jonas Grundberg, *Historiebruk, Globalisering och Kulturarvsförvaltning*, institutionen för arkeologi vid Göteborgs universitet, Göteborg, 2004

acceptera rekordårens och miljonprogrammets bebyggelse som kulturarv. Detta har jag redan tangerat i diskussion ovan där svårigheten beskrivs som en produkt och del av en stigmatisering. Detta är en oerhört intressant problematik som inte tidigare har berörts i kulturarvsforskning, men inom discipliner som sociologi och etnologi finns flertalet framstående forskare som beskriver och berör orsaken till stigmatisering. Jag kommer i denna studies första kapitel att beskriva och göra ansats till att syntetisera dessa teorier med kulturarvsteori. Forskare som berör stigmatisering är bland annat Elisabeth Lilja som i flera verk behandlar denna problematik. Hon pekar på två helt olika perspektiv på de stigmatiserade miljöerna, dels inifrånperspektivet av boende och brukare av miljön men också utifrånperspektivet som framförallt domineras av media.⁸ Irene Molina har forskat om den förändrade synen på förorten och har i projektet och skriften *Miljonprogram och media* tillsammans med Urban Ericsson och Per-Markku Ristilammi beskrivit medias roll i stigmatiseringen och koloniala perspektiv på förorten. De sammankopplar också miljonprogramsfororten och perspektiv på denna med begrepp som kolonialitet, postkolonialitet och diskurs.⁹ Sist men inte minst vill jag omnämna Axel Unnerbäck och vägledningen *Kulturbeskrivning av bebyggelse*, detta eftersom Unnerbäck strukturerar upp och förenklar det annars så komplexa och svårhanterliga kulturarvet. I skriften ges nära på kvantitativa metoder och tydliga riktlinjer för att värdera bebyggelse.¹⁰ Självklart finns långt mer litteratur publicerad som på ett eller annat vis tangerar den problematik som Samuelsson formulerar. Det vore till exempel intressant att studera kulturarvsbruk och perspektiv på kulturarv utifrån juridiska aspekter och lagmässiga skydd av kulturmiljön. Men den frågan lämnar jag till framtida forskning.

Att forska om kulturarvsbruk – Metodologi, disposition och avgränsningar

Kulturarvsforskning är en snårig disciplin och kulturmiljövård och kulturarvsbruk i miljonprogramsfororterna är tidigare utforskat ämne. Även i avseendet hur kulturarv och historiebruk används som aktivt styrmedel för hållbar utveckling på problematiska platser. Att söka kunskap om fenomen som inte är utforskade ställer krav på en metodologi som är formbar. Därav går hermeneutiken övergripande röd tråd genom detta arbete.

Jag har i mitt metodval inspirerats av min handledare Christina Pechs avhandling *Arkitektur och motstånd*. Även om våra ämnen och discipliner inte fullt sammanfaller har Pech ett inspirerande angreppssätt för sin forskning. Pech har valt att inte begränsa sin studie av ett allt för snävt metodval. Med anledning av hennes problemformulering krävs, på samma sätt som för min studie, en flexibilitet i den valda metoden. Därför väljer Pech att använda sig av en hermeneutisk ansats istället för att låsa sig till hermeneutiken som metod. Denna studie har ett mycket postmodernt perspektiv som brukar begrepp som kolonialitet och diskurs. Men jag vill inte kalla studien för en diskursanalys med ett postkolonialt perspektiv eftersom det hade tvingat in studien i en snäv metodologisk ram och inskränkt på den metodologiska frihet som syftet kräver.

⁸ Elisabeth Lilja, *Segregationens motsägelsefullhet*, kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet, Stockholm, 2002

⁹ Urban Ericsson, Irene Molina, Per-Markku Ristilammi, *Miljonprogram och media*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm och Integrationsverket, Norrköping, 2002

¹⁰ Axel Unnerbäck, *Kulturbeskrivning av bebyggelse*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2002

Sålunda, utan att göra anspråk på att vara en renodlad hermeneutisk studie så använder jag en hermeneutisk ansats. Detta eftersom uppsatsen och studien berör frågor av en abstrakt karaktär och därför kräver en metodologi som möjliggör den subjektiva analysen. Som stöd i min forskning och bruket av den hermeneutiska metoden har jag använt mig av Per-Johan Ödman och hans artikel i antologin *Kunskapande metoder*.¹¹ Ödman beskriver och exemplifierar hermeneutiken som metod. Jag har valt att redovisa de centrala delarna av hermeneutiken samt de jag finner relevant för studien. Detta för att klargöra den forskningsprocess som legat till grund för uppsatsen.

Mitt val av en hermeneutisk ansats beror till mångt och mycket på dess styrka i att mäta det omätbara. Ödman menar att forskaren via sin subjektivitet och sitt jag kan klargöra och analysera det mänskliga perspektivet i en given situation under givna omständigheter. Verktöget för den hermeneutiska analysen är språket och då framför allt texten. Det är via beskrivningar av verkligheten, genom att ge verkligheten och omvärlden namn, som vi kan förstå den. Och det är via språket som vi förhåller oss till omvärlden och andra människor. För den hermeneutiska forskaren är tolkningen av dessa texter, av språket och beskrivningar, kunskapsformen. I den hermeneutiska forskningen blir forskarens jag centralt. Det är via forskarens förståelse, förförståelse och tolkning som förklaringen föds. Utifrån en förförståelse tar sig forskaren an ett material, tolkar och söker förståelse och förklaring, forskaren bygger successivt upp sin kunskap och nyanserar sin förförståelse och därmed går vidare i materialet och göra fler tolkningar. Detta brukar kallas för den hermeneutiska spiralen där forskaren kontinuerligt pendlar mellan de ovannämnda stadierna och sakta men säkert bygger upp en kontext; mellan närhet och distans, förklaring och förförståelse, mellan syntetisering och analyserande. Detta för att skapa en bild och en komplex förklaring. Däremot ligger det inte för hermeneutikern att ge enkla och konkreta svar, snarare eftersträvas att belysa fenomenets komplexitet. Att ha tillit till subjektiviteten och subjektet kan vara svårt. Men Ödman menar att den hermeneutiska forskaren skall bygga upp en kontext kring ämnet som ger forskarens resonemang stadga och därigenom validitet. Självklart finns det risker med den subjektbaserade forskningen. Förförståelsen är alltid kritisk, vanligtvis besitter forskaren en förförståelse som snarare kan liknas vid en fördom. Den är varken särskilt nyanserad eller verklighetsförankrad. Om forskaren inte ser omkring sig med öppna ögon och har en vilja att söka så många perspektiv som möjligt blir den hermeneutiska spiralen istället en negativ spiral. Då söker forskaren snarare bekräftelse på den *felaktiga* förförståelsen istället för att bygga ut den och vandra vidare i den hermeneutiska kunskapsprocessen. Hermeneutiken kan liknas vid ett samtal där man måste låta alla samtalspartners få tala till punkt och där allas ord respekteras och beaktas.¹²

Utifrån Ödmans beskrivning av hermeneutiken är det tydligt att min studie inte började med formulerandet av dess syfte. Snarare har en hermeneutisk process fortgått och varit upptakt till syftesformuleringen under flera års tid. Utifrån det inledande avsnittet, *Att försöka lämna slitna idéer bakom sig*, blir det uppenbart att jag har pendlat mellan hermeneutikens olika stadier allt sedan jag riktade blicken mot miljonprogramsförorten.

¹¹ Per-Johan Ödman, Hermeneutik och forskningspraktik, *Kunskapande metoder*, (red.) Bengt Gustavsson, Studentlitteratur, Lund, 2004

¹² Ödman 2004

Undersökningen har genomförts som en litteraturstudie och som empiriska fallstudier. Valet att göra fallstudier beror på att de lämpar sig väl för studier av komplexa fenomen men många olika variabler. Evert Gummesson har skrivit i ovannämnda antologi *Kunskapande metoder* om fallstudiebaserad forskning och menar att denna lämpar sig väl för att diskutera fenomen som tidigare inte har varit beforskade.¹³ Min studie är av explorativ art vilket är typiskt för fallstudier och kommer att genomföras som intervjuer och dokumentstudier.

Intervjuerna kommer att vara semistrukturella men så öppna som möjligt. Jag har valt att kalla intervjuerna för samtalsintervjuer eftersom de ämnar ta formen av ett samtal där jag har några teman uppskissade men där frågorna utvecklas under intervjuens gång. I de fall som telefon eller mailintervjuer genomförs så inleder jag kort med bakgrund och problemformulering för att sedan låta informanten fritt diskutera min frågeställning.

Källkritik

Som en del av studiens syftesformulering väljer jag att bruka begreppet miljonprogramsförorten för att ansluta mig till en motdiskurs som ifrågasätter hur miljonprogrammets förorter betraktas. Motdiskursen är en reaktion mot en diskurs som beskriver miljonprogramsförorten som notoriskt dålig. Denna motdiskurs kan identifieras i den akademiska världen, delar av den kan även identifieras hos det undersökta materialet. Att det finns en sådan samstämmighet om hur miljonprogramsförorten betraktas är den källkritik som jag gärna vill lyfta. Samstämmigheten kan å ena sidan innebära en risk, att andra åsikter än de som figurerar i motdiskursen avfärdas. Motdiskursen tenderar att, när den kritiserar, avisa kritiken som kolonial och reducera den till en del av förortsdiskursen. Detta gör motdiskursen och det material som produceras inom motdiskursen mycket svårt att kritisera. Å andra sidan ger samstämmigheten en styrka åt motdiskursens resonemang då flera forskare och aktörer har identifierat en diskurs som oförtjänt svartmålar miljonprogramsförorten.

Avgränsningar och material

Centralt i studien står några böcker, styrdokument, intervjuer och teorier. Dessa bidrar till en syntetiserad, komplex och vävd bild samt slutligen en förståelse av miljonprogramsförortens kontext och samtid. Jag ämnar genom litteraturstudien att skapa ett underlag för tolkning och därigenom diskussion om miljonprogramsförortens framtid. Valet att inleda med en litteraturstudie beror på att den teoretiska grunden för studien inte finns formulerad. Genom litteraturstudien samlas mitt teoretiska underlag som sedermera används för analys av miljonprogramsförorten och dess kulturmiljövård. Litteraturstudien ämnar att genom beskrivningar ur olika synvinklar skapa förståelse för vilken situation miljonprogramsförorten är i, och vilken utgångspunkt som finns för miljonprogramsförortens utveckling. Detta utifrån samband mellan dess uppkomst, tillstånd och möjliga framtider. Centralt i denna litteraturstudie står antologin *Att bygga ett land*, Lisbeth Söderqvists bok *Att gestalta välfärd*, Urban Ericssons, Irene Molinas och Per-Markku Ristilammis publikation *Miljonprogram och media*, Owe Ronströms bok *Kulturarvspolitik* och Sharon Zukins artikel *Culture and Capital in the Urban Core*.

¹³ Evert Gummesson, Fallstudiebaserad forskning, *Kunskapande metoder*, (red.) Bengt Gustavsson, Studentlitteratur, Lund, 2004

Avgränsningarna för litteraturstudien kom sig naturligt av att det idag finns mycket lite litteratur som berör mitt ämne. Självklart finns det forskning som säkerligen skulle vara studien till nytta men som jag inte kommer att finna tid till att undersöka. Därför har jag botaniserat i den litteratur som jag under årens lopp och studier har kommit i kontakt med via mitt stora intresse för och fokus på miljonprogramsförorten.

I insamlandet av empiriskt material har jag utifrån mitt syfte avgränsat mig till att undersöka miljonprogramsförorten. Detta är en mycket abstrakt avgränsning, rent praktiskt har avgränsningen skett under studiens gång vilket den hermeneutiska karaktären på studien välkomnar. Allt eftersom jag har studerat material har det fallit naturligt med vilket fall och vilket material jag skall fortsätta att undersöka för att bygga på min tolkning och förståelse. Utifrån de frågeställningar som jag formulerat initialt i studien kommer jag att undersöka kulturarvsinstitutioner aktiva i miljonprogramsförorten. Att mitt säte som författare är Stockholm har gjort att studien av praktiska skäl har avgränsats till Stockholm och sålunda aktiva kulturarvsaktörer i den Stockholmska miljonprogramsförorten. De två dominanta kulturarvsaktörerna som jag identifierat är dels Stockholms stadsmuseum, där jag funnit rekonstruktionen av museilägenheten i Tensta som intressant, men också Riksantikvarieämbetet och deras arbete med miljonprogramsförorten och dess kulturvården.

Jag har utifrån studiens tredje och fjärde frågeställning valt att undersöka fyra mindre fall som på ett eller annat sätt tangerar kulturmiljövården i miljonprogramsförorten. Det första är boutställningen *TenstaBo 06* vilket var en boutställning som ämnade ge nya perspektiv på miljonprogramsförorten. Sedermera har jag valt att undersöka Järvalyftets pilotprojekt *Hållbara Järva!* och det perspektiv som i projektet anläggs på hur kulturmiljövården möjliggör utveckling. De sista två fallen jag tittat närmare på är Svenska bostäders nya kvalitetsprogram för Husby och Familjebostäders förvaltning av sitt fastighetsbestånd i Rinkeby-Tensta.

Utifrån det presenterade syftet finns en rad frågor och vägar studien skulle kunna ta, men för att förtydliga studiens ansats till ett helhetsgrepp om kulturvårdspraktiken i miljonprogramsförorten väljer jag härmed att presentera några ämnen och rubriker som studien endast kommer att tangera. Dessa frågeställningar är i sig redan belysta och utforskade och mitt arbete med dessa kommer snarare att te sig som en syntetisering och tolkning av den existerande forskningen. Studien kommer att beröra den handgripliga byggnadsvården. Den kommer också att tangera maktförhållanden, kulturarvspolitiska och stadsmässiga. Studien ger en mycket kortfattad och förenklad arkitekturhistorisk exposé av det svenska välfärdsbyggandet. Slutligen kommer studien också att beröra och diskutera konstruktionen av flera olika diskurser om miljonprogramsförorten och kulturarv.

Mitt teoretiska perspektiv på historia och samhälle

Min studie tar avstamp i att blicka på historien och på vår samtid. Därigenom är det viktigt att finna perspektiv för att titta på och tolka historien. Många av de beslut som påverkar miljonprogramsförortens framtid togs för 50 år sedan dess och allt sedan har en rad olika beslut och skeenden påverkat och fortsätter att påverka. Att det under dessa år har skett ett radikalt paradigmskifte, att vi lämnat den modernistiska samhällsuppfattningen, medför att tolkningen av beslut och skeenden naturligtvis måste göras utifrån perspektiv som tar hänsyn till detta.

Nedan väljer jag att redovisa mitt teoretiska perspektiv och teoretiska utgångspunkt för tolkningar av framförallt litteraturstudien. Det teoretiska perspektivet har konsekvent, uttalat som outtalat, anlagts genom hela studien.

Det kritiska perspektivet på modernism och postmodernism

Som förebild för industrialismens modernitet var Fords fabriker och det löpande bandet.¹⁴ Detta är också det ideal som präglar miljonprogramsförorten.

Miljonprogramsförorten byggdes för att tillfredställa och försörja samhällskollektivet med bostäder, utifrån tydliga modernistiska ideal. Zygmunt Bauman beskriver den tidiga modernismens filosofier, där kollektivet stod i centrum och människan/individen sågs som okunnig och på sätt och vis oduglig att sköta sitt eget liv. Att istället för sökandet av lycka skulle klokhet och moral bli en vana och norm. Statsmakten hölls ansvarig för att ordningen av klokhet och moral hölls. Den enskilde individen beskylldes inte och hölls inte ansvarig för sin egen lycka/olycka. Istället fanns där en välfärd som ämnade något sånär dela resurserna lika mellan alla i kollektivet. För att upprätthålla denna välfärd krävdes en exakthet där inget kunde lämnas åt slumpen. Därav kom vetenskap och sanning att stå i centrum. Men för detta behövde individerna bete sig rationellt och koherent.¹⁵ Moderniteten motarbetade därför variation, slumpmässighet och oberäknelighet.¹⁶ Miljonprogramsförorten byggdes utifrån tankar om den goda idealstaden som skulle befolkas av standardsvensken, den gode arbetaren. Bauman menar att den moderna människan skulle reduceras från individ med initiativtagande och spontanitet till samhällsmedborgare. För detta krävdes auktoritet, på gränsen till totalitarism (i västvärlden, så som Sverige, en demokratiskt vald totalitarism, kollektivets välde). Denna auktoritet tog ansvaret för medborgarna och bjöd på tydliga utopiska visioner och bilder av ett fullädat samhälle; gott, rättvist och konfliktfritt, ständigt väntade runt hörnet. Men bara om medborgarna följde modernitetens regler om exakthet och självreducering.¹⁷

I och med den tidiga modernismens slut, den uppluckrade starka statsmakten, skedde en förskjutning från det kollektiva samhället till ett samhälle av individer. Bauman exemplifierar denna utveckling med att vi gått från en strävan om ett *rättvist samhälle* till *mänskliga rättigheter*.¹⁸ Detta brott blir tydligt när jag i min litteraturstudie studerar hur synen på modernismens miljöer förändras, från att framställas som goda sunda miljöer, en lösning på ett bostadsproblem, till att istället bli omänskliga och osunda miljöer. Modernismens lösningar blev istället problemet.

Enligt Bauman har individen i det postmoderna/senmoderna samhället ansvaret för sin egen lycka och olycka. I det postmoderna samhället reduceras man inte till del av kollektivet utan ges alla möjligheter till såväl kreativitet som nyckfullhet. Men Bauman beskriver ändå en maktlöshet hos individerna. Istället för att ha den demokratiska möjligheten via stat och agora till produktionsstils kritik besitter nu individerna den enligt Bauman betydligt vekare

¹⁴ Zygmunt Bauman, *Det individualiserade samhället*, Daidalos, Göteborg, 2002, s. 123-134

¹⁵ Bauman 2002, s. 75-90

¹⁶ Bauman 2002, s. 123-134

¹⁷ Bauman 2002, s. 123-134

¹⁸ Bauman 2002, s. 123-134

konsumtionsstilskritiken där individen själv kan bojkotta men har svårt att samla till gemensam sak. Samhället manar till hedonism och kortsiktig *carpe diem*-förströelse med en avsaknad av kollektivt ansvar. Bauman understryker att individsamhället ställer krav på individen att sköta sig själv och ansvara för sina egna handlingar och sin egen lycka.¹⁹

Jag menar att utifrån perspektiv om modernismens miljöer blir det uppenbart att de är byggda i en annan kontext långt skild från de postmoderna idealen om individens valfrihet och ansvar.

Enligt Bauman ställs det idag högre krav på ansvar än vad det finns resurser för: individen ansvarar för sina handlingar och sin egen olycka/lycka utan att ha varken de rätta verktygen eller resurserna för det. Det vill säga att det i det individualiserade samhället inte alls finns den frihet och de möjligheter som det utger sig för eftersom individen har en ojämn kamp där svett och möda inte räcker ända fram.²⁰ Utifrån detta perspektiv på postmodernism är det intressant att resonera kring vilken faktisk makt miljonprogramsförortens befolkning har över att påverka sin egen situation och sin egen miljö samt vilka tolkningar av deras verklighet som får företräde.

Bauman menar detta utifrån kontexten att överklassen blir allt rikare, medelklassen tunnas ur och underklassen blir allt fattigare. Detta brukar vanligtvis kallas timglassamhället. Enligt Bauman får överklassen det enkelt att smida sin egen lycka och modernitet samtidigt som underklassen beläggs med ett ansvar om att kämpa för sin modernitet vilket de inte har resurser till att hantera. I den tidiga modernismen fanns staten, storebror, där och såg till att alla skred mot modernitet samtidigt som man övervakades och begränsades.²¹

Dessa perspektiv på modernitet kan tyckas dystopiska och extrema. Men perspektiven på de olika skedena av modernitet, modernism och postmodernism, är kritiska. Bauman menar att det kritiska perspektivet under modernismen fokuserade på storebrorsamhället där människans individualitet inskränktes och den fria viljans existens förnekades. Det kritiska perspektivet på postmodernismen blir istället det om illusionen att alla kan smida sin egen lycka, och att det inte finns någon annan än sig själv att skylla för sin olycka. Bauman menar att det kritiska perspektivet på postmoderna samhället fokuserar på klyftan mellan individens ansvar och individens icke tillräckliga resurser att klara av ansvaret.²²

Zygmunt Baumans teorier om perspektiv på modernitet är mycket intressanta, men de är också beskrivna ur ett mycket snävt och kritiskt perspektiv. Det är därför viktigt att tydliggöra att det perspektiv som ovan beskrivs inte kan förväntas passa in fullt ut i en svensk kontext där det fortfarande under början av 2010-talet finns en stark statsapparat präglad av socialdemokraternas långa valde under 1900-talet. Men Baumans perspektiv kan förväntas vara intressant i en världskontext då hans beskrivningar springer ur en välerkänd globaliseringsforskning.

¹⁹ Bauman 2002, s. 123-134

²⁰ Bauman 2002, s. 123-134

²¹ Bauman 2002, s. 123-134

²² Bauman 2002, s. 123-134

FÖRORTEN - DÅTID NUTID FRAMTID

I detta kapitel söker jag att diskutera hur miljonprogramsförortens historia och kontext påverkar dess samtid och framtid. Jag ska behandla hur historia blir kulturarv och hur vanliga miljöer blir värdefulla miljöer.

Att bygga välfärden - DÅTID

För att förstå miljonprogramsförorten, dess samtid och framtid måste dess historia förstås. Det är ur historien som kontexten växer fram. Historien verkar som samtidens upptakt. Den historiska kontexten utgör en stor del av fundamentet för samtids- och framtidsanalysen. Jag söker en förståelse om nutid och framtid genom historien. 1900-talets arkitekturhistoria och ekonomiska historia finns väl dokumenterad och är lättillgänglig, därför ger jag en närmast skisserad bild av modernismen och politiken.

Från Paris till Stockholm – Den tidiga modernismen

Le Corbusier omtalas ofta som en av de största arkitekterna under 1900-talet. Detta beror till mångt och mycket på hans avantgardistiska syn på arkitektur. 1923 publicerade han en skrift *Vers une Architecture* (mot en arkitektur) som kom att formulera flera av de nya ideal som redan under 1920-talet bubblade i västvärlden. På Parisutställningen 1925 förverkligade Le Corbusier sina ideal i sin paviljong *L'esprit Nouveau* som fick en enorm uppmärksamhet genom sitt radikala formspråk. I skriften *Vers une Architecture* som närmast liknar en pamflett argumenterar Le Corbusier för behovet av en ny syn på arkitektur. Han menar att dåtidens stilideal inte möjliggjorde skapandet av nya moderna städer, vilket Europa var i starkt behov av på grund av den stora industriella revolutionen seklet tidigare. Istället behövdes en saklig arkitektur inspirerad av ingenjörskonstens exakthet, organisation, struktur och ordning. Le Corbusier pekar ut husen som maskiner för boende och han menar att material som glas och betong var brukliga att använda tillsammans med platta tak. Ljuset var centralt som kontrast till den tidigare arkitekturens mörka och osunda bostäder. Materialval och de enkla kubistiska formerna motiverades med att skapa en så effektiv bostadsproduktion som möjligt. Bostäderna skulle kunna massproduceras i fabrik istället för att platsbyggas som tidigare.²³ Parisutställningen besöktes av flera svenskar som inspirerades mycket av Le Corbusiers bidrag. Uno Åhrén, som sedermera kom att ses som en av de främsta svenska modernisterna, publicerade efter utställningen en artikel i svenska slöjdföreningens tidsskrift. I artikeln menade han att Le Corbusiers bidrag i utställningen var befriande i jämförelse med de övriga överlastade bidragen. Åhrén beskriver utställningen i övrigt som misslyckad, då den till största del bestod av väldigt dekorerade miljöer i samma anda som tidigare.²⁴ Eva Rudberg menar i sin bok *Stockholmsutställningen*²⁵ att Åhréns artikel myntade begreppet funktionalism och att 1920-talet kom att bli upptakten till modernismen. Denna fick sitt genombrott i Sverige genom Stockholmsutställningen och Rudberg beskriver i sin bok omständigheterna och utställningens betydelse för sin samtid och för modernismens genomslag. Utställningen tog ett helhetsgrepp om modernismen med stort fokus på arkitektur och bostadsförsörjning. Stockholmsutställningen var

²³ Le Corbusier, *Towards a new architecture*, J. Rodker, London, 1931

²⁴ Uno Åhrén, *Brytningar*, Svenska slöjdföreningens årsbok 1925, Stockholm, 1925

²⁵ Eva Rudberg, *The Stockholm Exhibition*, Stockholmia, Stockholm, 1999

mycket präglad av de modernistiska tendenserna på kontinenten. Förutom Le Corbusiers och Parisutställningen bör också Bauhaus sakliga formspråk omnämnas som en stor inspirationskälla, likväl som Åbouställningen och Frankfurtutställningens uppenbart kollektivistiska och nära på socialistiska bostadskoncept inverkan på bidragen till Stockholmsutställningen. På Stockholmsutställningen presenterades en rad radikala lösningar för sin tid. Fokus låg på att skapa sakliga funktionsmässiga bostäder för alla samhällsklasser. Bidrag i form av exklusiva exempelbostäder fanns från NK, men framförallt enklare typer av bostäder och interiörer för mindre bemedlade.²⁶ Året efter Stockholmsutställningen presenterades pamfletten *Acceptera* som formulerade den svenska modernismen i termer av framtid och utopi. En annan påverkan på den svenska modernismens intåg var självklart också Congrès internationaux d'architecture moderne (CIAM). Detta var en samling arkitekter från olika länder som tillsammans arbetade mot en modern arkitektur. Flera svenska arkitekter deltog i samarbetets konferenser vilket påverkade arkitekturens riktning mot en internationalisering.²⁷

Socialdemokratin och bostadspolitiken, 1930 till 1950-tal

Under 1800-talet industrialiserades stora delar av västvärlden, men till Skandinavien kom den industriella revolutionen relativt sent. Urbaniseringen av Sverige kom på allvar att ta fart under det sena 1800-talet. Detta medförde att bostadsbristen i de svenska städerna kom att växa under 1900-talets första hälft. Runt andra världskriget och decenniet efter var bostadssituationen extrem. I Stockholm gick att återfinna såväl Europas lägsta bostadsstandard som Europas högsta hyror. Situationen var på inget sätt unik utan bostadsproblematiken var aktuell i flertalet av Sveriges städer. De få bostäderna tvingade de nyanlända från landsbygden att bosätta sig där det fanns plats och flera familjer kunde bo i en enrummare. Kommunerna upplät skol och idrottssalar som nödbostäder. Under första världskriget hade hyresnivåerna varit bundna men under 1920-talet återfördes åter marknadshyra av högerregeringen i ett försök till att stimulera bostadsbygge. Resultatet kom att bli radikalt höjda hyror utan någon särskilt ökad bostadsproduktion. I och med socialdemokraternas maktövertag under 1930-talet kom bostadspolitiken att förändras radikalt.²⁸ Sverige omnämndes ta medelvägen, att balansera mellan socialism och kapitalism. Här stod Saltsjöbadsandan central, vilken var sprungen ur avtal och samförståndet mellan LO och SAF från 1938. Kooperationer som kooperativa förbundet (KF) bildades för att stå som alternativ till den kapitalistiska vinstfokuserade marknaden, Kooperationen lyckades pressa priser.²⁹

Som förebild för den nya bostadspolitiken stod det socialdemokratiska Wien. Där uppfördes kollektivhus för mindre bemedlade under 1920-talet. Dessa hade allehanda social service som daghem, läkar- och tandläkarvård anslutna. I Sverige medförde den låga bostadsstandarden att nativiteten sjönk till den lägsta i Europa. Makarna Myrdal blev centrala i bostadspolitiken vilket medförde en rad stödåtgärder åt barnfamiljer för att säkerställa bostäder och möjlighet att bilda familj. Kategoribostäder figurerade därför i bostadspolitiken under 1930, men fick aldrig något större genomslag. Senare lämnades idén om kategoribostäder på grund av riskerna för

²⁶ Rudberg 1999, s. 140-175

²⁷ Eva Rudberg(A), Den tidiga funktionalismen, *Att bygga ett land*, (red.) Claes Caldenby, Arkitekturmuseet, Stockholm, 1998, s. 84

²⁸ Lisbeth Söderqvist, *Att gestalta välfärd*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2008, s. 163-168

²⁹ Rudberg(A) 1998, s. 92

stigmatisering. I efterkrigstiden kom bostadspolitiken att få stor genomslagskraft. Detta i och med stora statliga lånesubventioner och socialdemokratisk styre i flertalet av de större kommunerna. De subventionerade lånen till kommunerna och försörjningsstöd till barnfamiljer möjliggjorde ett stort bostadsbyggande.³⁰ I lånegivningen prioriterades de kommunalägda allmännyttiga bolagen som via bostadsförmedlingarna inte särbehandlade någon. Kommunerna fick en starkare roll i och med att individens problem löstes med kollektiva lösningar och därigenom tog myndigheterna ett större ansvar för sina medborgare. Syftet var demokratisering, rättvis fördelning och höjd levnadsstandard; sålunda välfärd. Flertalet bostadsutredningar kom att genomföras från 1930-talet och framåt. Bland annat infördes en rekommendation och vision som menade att det skulle inte bo fler än två personer per rum, köket oräknat. Bostadsförsörjningsfrågan var en av de största politiska frågorna och kom att vara det långt in på 1960-talet.³¹

En miljon bostäder

Lisbeth Söderqvist tar upp bilden av 1950-talet som något skev i sin bok *Att gestalta välfärd*. Oftast förknippas 1950-talet med glada hemmafruar och rosiga barn men i själva verket fanns enorma problem på bostadsmarknaden. Bostadsbristen höll i sig efter kriget och trots de socialdemokratiska insatserna för att bygga nya lägenheter av god standard var problemet enormt. De politiska insatserna resulterade ändå i att cirka 400 000 bostäder uppfördes mellan 1948 till 1955 och otroliga cirka 700 000 lägenheter uppfördes mellan 1956 och 1965. Trots det enorma uppförandet av bostäder fanns ett missnöje med kösamhället där det var en konstant väntan på att få en bostad. Vänsterintellektuella runt om i Europa konstruerade och spred en diskurs om att bostadsbristen var ett bevis på välfärdsstaternas misslyckande. Det var i långt fler länder än Sverige som bostadsbristen var stor och standarden var låg. Denna opinion tvingade fram åtgärder från såväl franska som brittiska regeringen som startade stora produktioner av bostäder. I Sverige under det tidiga 1960-talet bjöd de olika partierna över varandra i hur många bostäder som skulle produceras. Från 1965 till 1974 pågick miljonprogrammet vilket Söderqvist snarare menar var ett vallöfte än början på en ny bostadspolitik.³² Bostadsproduktionen var redan hög och ideologiskt präglad. Under 1960-talet byggdes den stora bostadsbristen bort och Sverige var ett av de länder som spenderade mest av BNP på socialinriktade åtgärder som bostadsbyggande i offentlig regi. Söderqvist vill påpeka att det fortfarande under 1960-talet var trångbott, under senare delen av decenniet höjdes standarden för en svensk typlägenhet byggd för en familj om två vuxna och två barn från två rum och kök till tre rum och kök. Egentligen är det svårt att urskilja vad som är ett bostadsområde uppfört innan eller under miljonprogrammet, men det som i dagligt tal betraktas som miljonprogramsbebyggelse brukar oftast falla under begreppet rekordåren.³³ Rekordåren betraktas vara det stora bostadsbyggandet som inleddes under tidigt 1950-tal och pågick fram till tidigt 1970-tal. Under dessa år uppfördes långt fler än en miljon bostäder i olika utföranden. Sonja Vidén ger tillsammans med flera andra författare i Halls antologi *Rekordåren* en djupgående beskrivning av den mycket varierande arkitekturen hos

³⁰ Söderqvist 2008, s. 163-168

³¹ Eva Rudberg(B), Folkhemmets välfärdsbygge, *Att bygga ett land*, (red.) Claes Caldenby, Arkitekturmuseet, Stockholm, 1998, 111-114

³² Claes Caldenby, De stora programmens tid, *Att bygga ett land*, (red.) Claes Caldenby, Arkitekturmuseet, Stockholm, 1998

³³ Söderqvist 2008, s. 243

rekordårens bebyggelse. Bilden som Vidén ger visar på en stor variation och enorm omväxling. Det vanligaste fasadmaterialet var inte betong som oftast antas utan tegel. På lägre hus var den vanligaste fasadtypen trä. Vidén menar att rekordårens epok kan anses som den era då variationen i bebyggelse och gestaltning var som störst.³⁴ Vad som egentligen förenar Rekordårens bebyggelse är enligt Söderqvist den rationaliserade byggprocessen som radikalt minskade tiden och kostnaden för att uppföra en byggnad. Denna rationalisering påbörjades under det tidiga 1950-talet då byggprocessen fortfarande var mycket hantverksmässig. Orsakerna till att byggprocessen rationaliserades var många. Byggnationerna var mycket slitsamma och arbetsplats säkerheten var mycket låg. Under 1950-talet byttes skottkärran mot betonglastbilar och stegarna mot lyftkranar. Dessutom var det i efterkrigstiden en arbetskraftsbrist i dyningarna efter Europas återuppbyggande och marshallhjälpen. Arbetare behövde frigöras från den enormt arbetsintensiva byggindustrin. Självklart fanns det också den ekonomiska aspekten att industrialiseringen behövdes för att producera de stora kvantiteterna av billiga bostäder. Slagorden var att med effektivisering skapa goda bostäder till rimliga priser. 1966 meddelade också regeringen att den industrialiserade byggprocessen skulle bana väg för kvinnliga byggarbetare och därmed blev processen ideologiskt laddad som feministisk.³⁵

Kritik och Stigma

Mitt i rekordåren och miljonprogrammet, 1968, när det nybyggda Skärholmen precis är färdigställt väcks en debatt och en massiv kritik. Denna debatt har av flera forskare tillskrivits värdet av ett paradigmskifte för bostadsbyggandet och för modernismen. Skärholmsdebatten, som den gärna omnämns, utgick från den för tiden enorma centrumanläggningen. Orsaken till den massiva kritiken och medieuppbådet var att Skärholmen menades enbart vara planerat för konsumtion. I Dagens Nyheter skrevs 1968 rubriken; Riv Skärholmen.³⁶ Men Dagens Nyheter var inte ensamma om att skapa detta uppbåd. Flera olika dagspress hade stora rubriker om Skärholmen som välfärdens koncentrationsläger. Mediastormen beskrev en för vanliga människor ogästvänlig miljö där bilen var ett tvång och centrum en plats man bara fick besöka om man skulle konsumera. Planprocessen blev också den ifrågasatt, som odemokratisk och det ställdes krav på en större medborgardialog. Dessutom uppmanades arkitekterna att välkomna andra akademiska discipliner som sociologer och etnologer in i planeringen. Debatten som började med att ifrågasätta konsumtionssamhället skenade snart och hävdanden om miljöns otillräcklighet haglade tätt. Media publicerade ytterst tveksamma fakta, bland annat en intervju med en barnpsykolog som menade att barnen blev okommunicerbara och hårda i Skärholmen. Den höga tekniska standarden omskrevs som orsaken till alkoholism. Då alla de hjälpmedel som fanns att tillgå i de nya lägenheterna med hög standard gjorde kvinnorna osysselsatta och därigenom alkoholiserade. I intervjuer med skärholmsbor var inte tonen eller synen på Skärholmen den samma. De intervjuade hade synpunkter på vad som kunde förbättras men bilden av extrema sociala problem blir för läsaren av intervjuerna helt främmande. I senare studier av debatten har det konstateras att de människor som debatten menade inte hade fått varit med i planprocessen inte var arga på arkitekter och planerare utan snarare var arga på och kritiserade medias agerande.³⁷ Det var inte bara Skärholmen som utsattes för stark kritik. I liknande ordalag, som

³⁴ Vidén1999

³⁵ Söderqvist 2008, s. 244

³⁶ Söderqvist 2008, s. 271

³⁷ Söderqvist 2008, s. 262-277

ogästvänlig och omänsklig arkitektur omnämndes södra huset vid Stockholms universitet. Redan vid invigningen under det tidiga 1970-talet var byggnaden omskriven som dålig. Debatten handlade om byggnaden som kunskapsfabrik, där den lilla människan inte gavs utrymme utan slukades av kollektivet.³⁸

Lisbeth Söderqvist menar att Skärholmsdebatten inte kom att verka som en brytpunkt i svensk bostadspolitik. Snarare menar hon att resultatet av medias agerande enbart kom att bli en mer negativ syn på såväl Skärholmen som på hela miljonprogrammet. Orsaken till detta var att fler områden som Skärholmen uppfördes efter 1968 och skalan kom under det tidiga 1970-talet att bli ännu större, som exempelvis Flemingsberg i Huddinge kommun och Hagalund i Solna stad.³⁹ I Claes Caldenbys antologi ges en bild av att rekordårens avslut snarare berodde på att det ekonomiska uppsving som Sverige hade haft i efterkrigstiden gick mot sitt slut. 1970-talets oljekris resulterade i varvskris och en sinande statskassa. Därigenom försvagades statens möjligheter att styra byggandet.⁴⁰ Dessutom fanns ett överskott av bostäder. Däremot kan skärholmsdebatten hävdas vara upptakten till omskrivningar av välfärdsstatens byggande som allt för storskaligt och maskinartat. Självfallet finns flertalet orsaker till rekordårens och miljonprogrammets slut. Utifrån den kritik som uppmålades i och med skärholmsdebatten och debatten kring södra huset kan Baumans kritiska perspektiv på modernism lätt identifieras. Storebrorsamhället med den starka staten ifrågasattes. Den lilla människan försvann i de stora miljöerna och tilläts inte göra egna val.

Förortsproblematik - NUTID

Inledningen till denna uppsats berättar om ett oförstående för och om en stigmatisering av en miljö. Tillika om hur en miljö kan laddas med negativa värden. Det perspektivet jag besatt och fortfarande delvis besitter är inget exklusivt för mig utan snarare en vardag. Talet om förorten har kommit att likriktas och tagit form av en diskurs om den dåliga och problematiska förorten. Vi är många som har en uppfattning och en tydlig definition av vad en miljonprogramsförort är och vad den symboliserar. Med det kommande avsnittet ämnar jag beskriva hur föreställningen av förorten har konstruerats samt om hur de egenskaper och värden som förorten ständigt tillskrivs påverka och påverkas av den offentliga debatten.

Att skapa en diskurs

Ständigt pågår en debatt och ett samtal i såväl dagspress som bland yrkesverksamma i stadsbyggnadssektorn om miljonprogramsförorten och dess omständigheter. Begreppet förort har kommit att reserveras för en miljö som uppfyller vissa egenskaper. Framförallt handlar det om en annorlundahet, om en annan miljö befolkad av några andra. Det handlar också om en miljö som är ständigt problematisk. Att ständigt understryka en annorlundahet, att skilja sig själv och normen från det man beskriver och att gärna beskriva detta annorlunda i negativa ordalag, skapar en segregation. Att distansera sig från något genom att peka ut dess annorlundahet är dock inte den enda orsaken till segregation. Det finns självfallet flera olika faktorer som spelar stor roll. I den stadsrumsliga segregationen agerar faktorer som såväl låneregler som privata hyresvärdars vilja respektive ovilja till att hyra ut till vissa grupper. Men ändock kan den osynliga mekanismen

³⁸ Martin Rörby, *David Hellén*, Stockholmia, Stockholm, 2003, s. 394-399

³⁹ Söderqvist 2008, s. 271-277

⁴⁰ Caldenby 1998

av rykten och föreställningar pekats ut som huvudmomentet i segregationsskapandet. Det är utifrån dessa rön som Urban Ericsson, Irene Molina och Per-Markku Ristilampi i skriften *Miljonprogram och media* undersöker medias roll i den allmänna föreställningen om förorten. De menar att media agerar som en kolonial aktör, att media står på behörigt avstånd och tittar ned på miljonprogramsförorten. Detta spelar en stor roll i skapandet av den allmänna bild som idag finns av miljonprogramsförorten. Denna porträtteras ständigt som uppkäftig, ung och måste uppfostras. I undersökningen identifieras medias perspektiv som kolonialt, vilket innebär att centrum tar sig friheter att definiera periferin. Angående miljonprogramsförorten handlar det om att media besitter ett innerstadsbaserat perspektiv som tar sig friheten att bestämma och definiera förorten och därigenom skapa en stereotyp av vad som är förort. Denna stereotyp ges företräde i beskrivningarna av miljonprogramsförorten vilket ger en begränsande effekt på det övriga samhällets syn och blickande på förorten. Samtidigt som många i samhället i stort är utelämnade till enbart den bild som förmedlas via media. I skriften menas att invånarna har gått från att vara subjekt till att bli objekt, att de genom det koloniala perspektivet har särskiljts så mycket att de inte längre är individer som utgör en befolkning utan har reducerats till att bli en av innerstadsmedia definierad grupp.⁴¹

Att det konstant pågår ett likriktat samtal mellan såväl profession som allmänmedia och allmänhet betyder att det finns en diskurs kring miljonprogramsförorten. Denna diskurs är konstruerad kring en rad olika begrepp som ständigt figurerar i samband med beskrivningar och omtalanden om miljonprogramsförorten. Begrepp som exempelvis segregation, invandring, brottslighet och tristess. Diskursen återproducerar sig själv, fördomarna bekräftas igenom medias aktiva val i porträtterandet av förorten som något mörkt och farligt. I medias selektion av rapportering från miljonprogramsförorten ges brister och nederlag ett ständigt företräde. I *Miljonprogram och media* poängteras också styrkan hos diskursen då även myndigheter arbetar med projekt i samma anda, påverkade av diskursen. Det poängteras i skriften att myndigheternas agerande också är en del av diskursens reproduktion. Att myndigheterna bekräftar mediabilden genom att satsa och genomföra projekt som definieras av diskursen. En diskurs är inget som enkelt skapas, och framförallt inte av media ensamt. Diskursen kring miljonprogramsförorten har byggts upp under många år och av flera olika aktörer. Men som ovan beskrivet, så har media en betydande roll i segregationsskapandet och därigenom konstruktionen av diskursen. Det påpekas i *Miljonprogram och media* att det inte är märkligt att en modernistisk miljö har blivit mål för en segregation. Detta då miljonprogramsförorten byggdes i en tid där modernitet var det ständiga mantrat. Som jag tidigare i kapitlet har beskrivit hade moderniteten ett egenvärde och det gamla representerade något förlegat och värdelöst. Moderniteten krävde att urskilja sig från det övriga. Ständigt påpekar moderniteten att den är skild från det förlegade, att den är något nytt och modernt. Miljonprogramsförorterna bröt ny mark med stadsplaner utifrån ideal som knappast hade skådats innan 1930. På så sätt kom miljonprogramsförorten att bli enklaver i flera bemärkelser, inte bara utifrån idén om de nya städerna utan också i dess essens tydligt utskilt från den traditionella innerstaden. I och med den massiva kritiken mot modernismen som uppstod under 1960-talets slut kom förortsmiljön att allt mer stå kuliss för samhällsproblemen. Det var till dessa tydligt avgränsade områden som de sociala problemen var koncentrerade. Rapporterna och reportagen med avstamp i skärholmsdebatten och dess retorik kom under lång tid att präglas av

⁴¹ Ericsson, Molina, Ristilampi 2002, s. 24-40

de nederlag som miljonprogrammet hade i form av social segregation och ogästvänlighet i form av livsmiljö.⁴²

Modernismens miljöer är således ett tacksamt byte för segregationen, eftersom de är planerade att särskilja sig från innerstaden. I *Miljonprogram och media* påpekas att medias agerande ständigt sätter miljonprogramsförorten på prov och testar den mot normen; det svenska. Detta svenska är något som befinner sig utanför och omkring miljonprogramsförorten. När den inte håller måtten, när statistiken talar om en avgränsad miljö där färre arbetar, färre röstar och fler är bidragsberoende än i övriga landet är det lätt att särskilja den från vad som är Sverige. Resonemanget medför att de som befolkar dessa områden inte är svenskar, istället dras de med epitet som andra generationens invandrare även om de är svenska medborgare och bor här. Miljonprogramsförortens invånare har mycket svårt att lämna de värden som de har tillskrivits genom att bebo miljön, enda möjligheten de besitter är att lämna den. Vad som beskrivs är resultatet av att ständigt prata om miljonprogramsförorten i ordalag av att vara något annat. Förortens stigmatisering är inte bara en konsekvens av beskrivningar i negativa ordalag utan stigmatiseringen byggs också på när den porträtteras som exotiskt färgsprakande och spännande. Dessa positiva beskrivningar placerar såväl som de negativa in miljöer och människor i fack. Pressen fortsätter att bruka koloniala perspektiv i en värld där globalisering är på allas läppar.⁴³

Utifrån Baumans kritiska perspektiv blir diskursskapandet kring förorten mycket intressant. I *Miljonprogram och media* pekas medias agerande ut som omodernt, att det inte har följt globaliseringens idéer.⁴⁴ Självfallet kan flera av Baumans kritiska poänger mot den nya moderniteten skönjas här. Som att det till exempel är näst intill omöjligt att lämna invandrepitetet som boende i miljonprogramsförorten, dess invånare saknar helt enkelt kapital till att göra det. Samtidigt är det uppenbart utifrån diskursanalysen i *Miljonprogram och media* att det mediala perspektivet på den svenska miljonprogramsförorten fortfarande dras med klassiskt modernistiska drag. Dessa andra som befolkar förorten kan inte nå upp till standarden som krävs för att integreras som svensk. De underkastar sig inte och följer inte de regler som de måste för att innefattas i kollektivet svensk.

Diskrepansen inifrån- och utifrånperspektiv

I ovanstående avsnitt har jag tangerat att förortsbeskrivningarna inte alltid överensstämmer med verkligheten. Begreppet verkligheten kan självklart ses som problematiskt, speciellt i en studie av postmodern karaktär. Utifrån *Miljonprogram och media* gör jag tolkningen att det finns en diskrepans mellan hur förortens vardagsliv egentligen ser ut och vad som basuneras ut i media. Elisabeth Lilja genomförde en studie 2002 av Malmvägen i Sollentuna och segregationen av stadsdelen. Jag finner det mycket intressant med de skillnaderna som hon fann i de boendes berättelser och inställning till sin hemmiljö som är en miljonprogramsförort. För de boende hade Malmvägen blivit en hembygd och var generellt sett en mycket uppskattad miljö. Självklart beskriver Lilja att det finns problem såväl i de fysiska som i de sociala strukturerna i området, men de boende kände inte alls igen sin hemmiljö i de beskrivningar som gjorts av såväl media som utredningar av

⁴² Ericsson, Molina, Ristilammi 2002, s. 26-28

⁴³ Ericsson, Molina, Ristilammi 2002, s. 102-106

⁴⁴ Ericsson, Molina, Ristilammi 2002, s. 105-106

statliga myndigheter. Lilja identifierar detta som ett utifrån- och ett inifrånsperspektiv.⁴⁵ Där utifrånsperspektivet på samma sätt som påvisat i *Miljonprogram och media* alltid ges företräde i rapporteringen.

Förorten som social konstruktion

Utifrån de observationer och teser om förorten som presenteras i *Miljonprogram och media* kan flera olika slutsatser dras. Förutom att beskriva en diskurs som producerar och återproducerar förorten kan miljonprogramsförorten också ses som en social konstruktion. Staffan Carlshamre beskriver konceptet sociala konstruktioner och hur de skapas. Han menar att saker och fenomen kan uppfattas som koncept, uppbyggda av olika delar. Dessa koncept kan vara sanna men de kan också uppfattas som sanna under en tid för att sedan dementeras. Som ett övertydligt exempel kan tas att jorden var platt under lång tid. Detta dementerades sedermera och avfärdas idag som dumdrigt, föråldrat och fånigt.⁴⁶ På samma sätt som förortsdiskursen beskrivs som kretsande kring en rad olika begrepp menar jag att miljonprogramsförorten alltså kan ses som ett koncept uppbyggt av samma begrepp. Miljonprogramsförorten är storskalig, ogästvänlig, osund, listan kan göras lång av olika begrepp som konstruerar förorten som koncept. Det finns en diskrepans mellan vad som ges företräde i media, angående beskrivningen av förorten, och de beskrivningar som de boende i förorten ger. Detta tyder på att de fakta som presenteras i media och som i allmänhet betraktas som sanningarna om förorten i själva verket är sociala fakta. Carlshamre beskriver sociala fakta som något som antas vara sant i en viss kontext. Det handlar om att ladda attribut med vissa egenskaper och så länge egenskaperna inte ifrågasätts blir de till fakta.⁴⁷ För miljonprogramsförorten ser jag denna kontext som staden. I staden ges attributen som förorten har negativa egenskaper. Områden byggda under 1960- och 70-talet är sålunda per se dåliga; husen är dåligt byggda, människorna som bor där brottsliga och en belastning för samhället etc. Carlshamre menar också att när dessa sociala fakta bärs upp av naturliga fakta blir det hela en social konstruktion. Med detta menas att sociala fakta maskeras i formen att vara ett naturligt fakta.⁴⁸ Angående miljonprogramsförorten kan jag se flertalet sociala fakta maskerade till naturliga fakta. Utifrån tidigare nämnda skärholmsdebatten så ses redan där en rad olika hävdanden som ansågs vara naturliga, vetenskapligt belagda fakta omskrivna av auktoriteter men som uppenbarligen saknade ett egentligt belägg. Samma trend kan också skönjas i medias porträttering av förorten och deras selektion av nyheter. Medias agerande är sålunda att ständigt påtala miljonprogramsförorten som problematisk och ogästvänlig.

Carlshamre sammanfattar processen social konstruktion som; sociala fakta, förtingande, identifiering och invandhet.⁴⁹ Utifrån dessa olika beståndsdelar av den sociala konstruktionen kan lätt miljonprogramsförorten analyseras och menas vara en social konstruktion. Att belysa och sprida något som social konstruktion innebär enligt Carlshamres resonemang att den sociala konstruktionen upphävs. Upphävandet sker då de maskerade sociala fakta uppmärksammas som just sociala fakta och falsifieras. Gällande miljonprogramsförorten innebär det att dess

⁴⁵ Lilja 2002

⁴⁶ Staffan Carlshamre, *Philosophy of the cultural sciences*, Preprint: Filosofiska institutionen vid Stockholms universitet, Stockholm, 2011, s. 98-99

⁴⁷ Carlshamre 2011, s. 99

⁴⁸ Carlshamre 2011, s. 99-102

⁴⁹ Carlshamre 2011, s. 118

stigmatisering, baserad på föreställningar som inte helt överensstämmer med verkligheten, kan upplösas då dess allmänna dålighet uppmärksammas som just en konstruktion. Förortsdiskursen skulle i sådana fall ta en helt ny vändning och inte baseras på det självbekräftande negativa utifrånperspektivet.

Att förändras genom historia – FRAMTID

Miljonprogramsförorten står inför förändring. Dess miljö berättar en historia om ett land i förändring utifrån flera dimensioner. Förutom att tala om det svenska välfärdsbygget berättar också miljonprogramsförorten en historia om en modernism som blev omodern och om ett annat Sverige, något som inte riktigt passar in. Kort och gott, miljonprogramsförorten bär på en intressant historia. Men vad händer om eller när denna historia blir ett arv? Vilken påverkan har egentligen begreppet kulturarv för utveckling och hur blir en miljö ett kulturarv?

Kulturarvsproduktion och makten över kulturarvet

Kulturarvet betraktas lätt självklart, som något tydligt och statiskt. På samma sätt som naturvärden ses som en ändlig resurs, ses också kulturarvet. Men det tycks vara svårt att bena ut vad begreppet kulturarv egentligen innebär och vad kulturarv är. Owe Ronström har forskat i vad världsarvsutnämmandet av Visby innebar. Han menar att Visby gick från att vara en sliten småstad till att bli en medeltidsikon.

Bild 1, foto författaren, *Skylt som pekar på kulturminne*, april 2012

I sin forskning om Visby menar Ronström att kulturarv är något som skapas genom kulturarvsproduktionen. Detta sker då någon på ett eller annat vis står och pekar ut och hävdar att det den pekar på är ett kulturarv. Genom utpekandet vänds den allmänna uppmärksamheten mot objektet och det uppmärksammas som och upphöjs till ett kulturarv. Även om kulturarv framstår som något statiskt, något nära på heligt som skall bevaras och vårdas i evinnerlighet är det enligt Ronström en konstruktion, något som vi gemensamt beslutar ska vara värdefullt. Kulturarvsbegreppet är svårförståligt och Ronström menar att det inte går att utröna vad kulturarv är, han menar att analyserandet av kulturarv snarare beskriver vad kulturarv gör samt vilka syften som finns med kulturarvs- och historiebruk. Grundförutsättningen för kulturarv är historia. Historia uppstår då man hävdar att något skiljer sig från samtiden. Ronström menar att det finns en stor skillnad mellan minne och historia. Minne är det förflutna som fortfarande pågår, det förflutna som vi i vardagen bär med oss. Historia däremot är något vi distanserar oss

från, något tydligt avskilt från vår vardag och något främmande. Kort och gott; när då skiljs från nu och kontinuiteten är bruten. Kulturvården är ett desperat försök att hålla kvar det förflutna och det som skulle glömmas bort.⁵⁰

Kulturarvsbegreppet och kulturarvsforskning är ett ungt fenomen, men Ronström menar att kulturarvsproduktion har pågått i hundratals år. Genom kulturarvsproduktion har historia brukats för att skänka legitimitet åt makten. Att hävda historisk rätt till mark och makt har möjliggjort för flertalet ätter att behålla sin maktposition. Denna process kvarstår enligt Ronström i dagens kulturarvsproduktion och kulturvård. Historiens legitimerande av makten blir tydligt när Ronström påpekar att det har varit och är den styrande överklassens artefakter som utpekats som värdefulla och skall bevaras för all framtid. Ronström menar också att överklassens kulturarv är enkelt att peka ut som kulturarv, det är lätt för överklassens historia att få det allmänna gehör som krävs för en kulturarvsproduktion. Sålunda går det friktionsfritt att enas om överklasshistoriens värden. Vilket i sin tur innebär att överklassens kulturarv omvandlas från att vara betydelsefullt för en samhällsklass eller för en släkt, till att anses vara den kulturella yttringen för nationen och komma att tillskrivas status som det nationella kulturarvet. Det som pekas ut som kulturarv är genom överklassens dominans mycket enkelriktat vilket innebär att det är enkelt att definiera ett kulturarv som något rent och sant nationellt som att vårt kulturarv är typiskt svenskt. Men de facto har kulturarvsproduktionen via nationalismen nationaliserat och försvenskat historien, detta innebär att dåtiden framstår som långt mer svensk än vad den var. Historien som agerar motsats till nutiden representerar något svenskt och homogent som står i motsats till samtidens heterogena mångkultur. Vilket enligt Ronström skulle innebära att det som inte anses vara svenskt omöjligtvis kan vara ett kulturarv.⁵¹

Ronström tangerar en mycket intressant frågeställning kring begrepp som nationalitet, kulturarv och kulturarvsförvaltning. Även Jonas Grundberg behandlar liknande frågor i sin avhandling *Historiebruk, globalisering och kulturarvsförvaltning*. Han identifierar kulturarvssektorns primära uppgift till att förvalta nationalitet genom att förvalta det samlade nationella historiska arvet. Detta i sin tur ger kulturarvssektorn uppdraget att skapa och upprätthålla nationalitet och det nationella arvet. Grundberg menar att det sedan 1989⁵² har skett en rad radikala samhällsförändringar globalt. Det mångkulturella samhället urholkar kulturarvsinstitutionernas uppgift eftersom det idag inte finns en samlad nationalitet utan en mångkultur. Kulturarvsinstitutionerna behöver därför idag balansera mellan en individualitet och en kollektiv historia mellan individer, detta till skillnad från tiden innan 1989 då institutionerna kunde förhålla sig till en ”sann” svensk historia.⁵³ Nationalitetsbegreppets koppling till kulturarvsförvaltningen och svenskhet i förhållande till arv väcker många frågeställningar kring kulturmiljövårdande aktörers verksamhet i mångkulturella områden som miljonprogramsförorten.

⁵⁰ Ronström 2007, s. 80, 207, 212, 213

⁵¹ Ronström 2007, s. 92-94, 193

⁵² Grundberg syftar till Berlinmurens fall och därefter den stora globaliseringen som öppnandet av gränser har inneburit.

⁵³ Grundberg 2004, s. 64-70

Kulturarvet som drivkraft och utvecklingspotential

Att bruka Ronströms studie av världsarvsutnämmandet av Visby som ett exempel och vägledare i sökandet efter eventuella konsekvenser av en framtida kulturarvsproduktion i miljonprogramsförorten kan tyckas krystad och svår. Idag ser vi Visby som en medeltida småstad med uppenbara kulturvärden. Men den process som Ronström beskriver i form av en radikal förändring i och med att en plats kulturarvsproduceras torde kunna tillämpas på andra miljöer som också utpekade som kulturarv. Som jag ovan nämnt så menar Ronström att Visby trots allt gick från att vara en alldaglig sliten småstad till att bli en medeltidsikon. Självklart utgör Visby lite av ett extremt fall och skiljer sig mycket från de förutsättningar som miljonprogramsförorten har. Men genom studien av världsarvsutnämmandet av Visby önskar jag skapa mig en förståelse för de olika skeden och ingredienser som kulturarvsprocessen består av samt vilka konsekvenser kulturarvsproduktion kan tänkas ta.

Owe Ronström menar att den största konsekvensen som kulturarvsproduktionen via världsarvsutnämmandet har medfört Visby är omladdningen av miljön. Visby har undan för undan tömts på småstadens vardagsliv, de medeltida miljöerna nådde inte upp till dagens krav på standard. Detta innebar en avfolkning av Visby innerstad från 1970-talet och fram till 1990-talets världsarvsutnämning. Samtidigt som barnfamiljer lämnade den opraktiska miljön flyttade istället kulturarvsintresserade som antikvarier och konstnärer in i Visby innerstad och befolkningen byttes sakta ut. Ronström menar att detta var ett krav för att kulturarvsproduktionen skulle komma igång. Han menar att självaste bortdöendet av ett minne är en förutsättning för att miljön skall kunna återproduceras som ett kulturarv. Den nya befolkningen saknade minne av platsen och blev därför ett slags museifolk som hade en distans till miljön och således inget minne förknippat med denna. I kulturarvsproduktionen krävs glömska och inte minne. Visby innerstad blev museifierad där fokus stod på den avlägsna historiens värde. För att skapa kulturarvet krävs att den avlägsna historien ständigt står i centrum, att något konstant pekar på att miljön framförallt är historisk.⁵⁴

Ronström menar att husen i Visby innerstad gick från att vara vanliga hus på vanliga gator till att bli utställningsobjekt. Detta via byggnadsvården och igenom denna en rekonstruering av det gamla. Ronström vill belysa att denna byggnadsvård var en stor ekonomisk investering och ett medvetet politiskt val. Det fanns med världsarvsansökan och byggnadsvården en ambition om att höja innerstadens värde. Investeringen gjorde Visby markant mer värdefullt. Ett fåtal år efter världsarvsutmärkningen och de stora byggnadsvårdsinsatserna steg huspriserna i Visby innerstad kraftigt. Ett av de värden som betingade högst priser var tidsenlig restaurering. Även om huspriserna steg medförde den stora investeringen i byggnadsvården framförallt ett ökat symboliskt värde. Det symboliska värdet hade dock redan börjat öka i och med befolkningsbytet under 1970- och 1980-talet, men detta värde ökade markant i och med byggnadsvårdsarbetet under 1990-talet då Visby blev ett centrum för historiska upplevelser och en historiedestination. Staden fick en särställning, tydligt utpekad som värdefull i princip enbart utifrån det historiska värdet. Detta menar Ronström var en estetisering av miljön. Från att det i Visby tidigare hade konsumerats arbete, bostad och rekreation så vände världsarvsutmärkningen konsumtionen till att framförallt fokusera på estetiska värden med upplevelsen i centrum. Historiseringen av Visby

⁵⁴ Ronström 2007, s. 196-200

kom snarare att bli en estetisering, där Visby står som modell över sig själv. Staden blev snarare en kuliss av en stad, detta menar Ronström utifrån att miljön har blivit löskopplad från dess tidigare kontext. Den närliggande historien och minnet av småstaden finns inte längre utan istället finns bara ikonerna och symbolerna för det historiska. Upphovsmännen till denna miljö är inte de medeltida köpmännen eller 1800-talets borgare utan snarare 1990-talets antikvarier och restaureringsarkitekter. Vid en estetisering blir den mänskliga dimensionen av dåtiden helt bortkopplad till förmån för den främmande och abstrakta historien. Stadens värde homogeniseras eftersom i och med kulturarvsproduktionen följs fokus på det som utpekats som värdefullt. För att något skall produceras som kulturarv måste andra värden gömmas undan eller glömmas bort.⁵⁵

Gentrifiering

Resultatet av världsarvsutnämningen och den intensifierade byggnadsvården i Visby under 1990-talet beskrivs av Ronström som en gentrifiering. Redan innan de stora insatserna för kulturarvsproduktion började vanliga människor, den tidigare befolkningen, flytta ut från Visby innerstad. Detta eftersom de gamla husens låga standard inte längre mötte de ökade standardkraven. Istället flyttade där in andra människor som värderade symbolvärdet i stadskärnan med medeltida anor. Ronström omnämner denna process som gentrifiering.⁵⁶

Gentrifiering är en tydligt kartlagd process som oftast betar sig på samma sätt. I grund och botten handlar det om att ett områdes status höjs. Processen är väl beskriven och definierad av journalisten Sharon Zukin. Thomas Johansson, socialpsykolog, beskriver Zukins teorier om gentrifiering i ett kapitel i antologin *Urbanitetens omvandlingar*. I korta drag kan Zukins tes om gentrifiering beskrivas som; unga kreativa människor flyttar in i ett lågattraktivt billigt område där de har möjlighet att ha små verksamheter och ateljéer, detta skapar sålunda en estetisering av området. Estetiseringen av miljön lockar mer kapitalstarka invånare, dessa triggar hyror och gör det omöjligt för de unga och de små verksamheterna att stanna på platsen. Zukin menar att platsens kulturella rum töms och sedan fylls med en ny mening. Detta är en del av en exotisering av staden eller stadsdelen. Man söker något exotiskt, och som en del av gentrifieringsprocessen säljs staden som något spännande och oväntat.⁵⁷

Sharon Zukin menar att begreppet gentrifiering användes för första gången i det sena 1940-talet och gav då för första gången begrepp åt att uppskatta en gammal miljö för dess estetiska värden.⁵⁸ I och med begreppets uppkomst existerade ett fenomen, att omvärdera gamla byggnader. Begreppet och processen banade också väg för en ny syn på staden, där modernismens förortsfokus inte längre var det enda rätta utan istället sökte sig vissa människor till en urban kultur präglad av diversitet. Dessa människor som Zukin kallar *gentrifierare* skiljde ut sig från den övriga medelklassen även om de var medelklass. Gentrifierarna var högt utbildade och attraherades inte av att bilda kärnfamilj. Dessa unga människor var som nämnt ovan kapitalsvaga men oftast kreativa och stack ut i det modernistiska samhället. När gentrifieringen tog fart under 1970-talet i

⁵⁵ Ronström 2007, s. 200-211

⁵⁶ Ronström 2007, s. 198

⁵⁷ Thomas Johansson, Gentrifiering och estetisering av den postmoderna staden, *Urbanitetens omvandlingar*, (red.) Thomas Johansson, Daidalos, Göteborg, 2003, s. 163-172

⁵⁸ Sharon Zukin, *Gentrification*, Annual Review of Sociology vol 13, 1987, s... 129-147

USA attraherades den mer vanliga medelklassen av den differentierade stadsdelen med sin unga och livliga befolkning. Detta kom också i en tid då modernitet inte längre stod lika högt upp på människors önskelistor. Istället väcktes ett intresse för historia och för vård av den gamla stenstaden. Problematiken som gentrifieringen bar med sig var att det inte togs hänsyn till lokalbefolkningen, de som bebodde områdena innan de unga hippa människorna flyttade in. Lokalbefolkningen vann inget på gentrifieringen, detta eftersom de inte hade samma konsumtionsmönster och vanor som gentrifierarna. Istället tvingades de många gånger flytta på grund av att gentrifieringen skapade attraktivitet och höjda hyror. Som en respons började de boende i en del av Brooklyn i New York att försvara sina områden från gentrifiering och detta gjordes med kulturarvsbegreppet och en historisering. Detta kan tyckas intressant då gentrifiering lockas av att något är använt. Men i kampen mot gentrifieringen laddade lokalbefolkningen miljön med historia som visade att den var deras. De pekade hela tiden ut att området var deras och vilka värden det besatt. Detta medförde att området inte kunde tas över av medelklassen och på grund av det ständiga utpekandet av arvet och befolkningens rätt till miljön kunde den inte tömmas på sina värden för att återladdas av medelklassen. På så vis bekämpades estetisering med estetisering.⁵⁹

Detta blev på så vis också en gentrifiering, det skapade en homogen grupp som hade rätt till rummet, som en slags urban elit som exkluderar. En del av gentrifieringsprocessen är just att ta avstånd från befintliga värden, att omladda en miljö men helt nya värden. Därför finns det ett mycket litet intresse från gentrifierare att integrera sig med den lokala redan boende befolkningen. Under processen går en flyttström av en homogen befolkning in i området och en ström av en heterogen befolkning ut. Det finns en problematik för gentrifieringsprocessen i lokalbefolkningen. Det har setts i New York att områden som har tydlig underklasstämpel eller befolkas av människor av annat etniskt ursprung att de är svårare att gentrifiera. Jag tolkar orsaken till det som att de idag redan är för homogena, att gentrifierarnas homogena grupp får därmed svårt att tränga ut de andra. Zukin använder här Harlem som exempel som är ett utpräglat afroamerikanskt område som inte har gentrifierats på grund av ras.⁶⁰

⁵⁹ Zukin 1987

⁶⁰ Zukin 1987

Miljonprogramsförortens framtider

I detta avsnitt ämnar jag gå tillbaka till de frågeställningar som kapitlet berör; Vilka speciella förutsättningar finns kring miljonprogramsförorten utifrån dess historia och samtid? Vilka samband finns mellan kulturarvsutnämning och gentrifiering?

Arkitektur från en annan tid

Det är uppenbart att miljonprogramsförorten är född ur en mycket speciell kontext. Sprungen ur ett arkitekturideal med samhällsförbättrande ambitioner där arkitekturen innehade en nyckelposition i byggandet av välfärd. Arkitekturen sågs som en förutsättning för utveckling. De ideal som presenterades revolutionärt av Le Corbusier och andra arkitekter under 1920-talet var fortfarande mycket aktuella fram till det sena 1960-talet. Modernismens arkitektur var minst lika mycket en estetik, om än mycket präglad av välfärdsbyggets idéer. Välfärdens ideal presenterades och implementerades progressivt i den svenska arkitekturen av stockholmsutställningen och avantgardearkitekter som Åhrén. Det blir tydligt hur arkitekturen och samhällsförändringen gick hand i hand. Detta i och med det helhetsgrepp som exempelvis stockholmsutställningen tog om modernismen. Dessa ideal återspeglades tydligt i skapandet av rekordårens bebyggelse och det som i vardagstal betraktas som miljonprogrammet. Men debatten som väcktes under 1968 hade ett tydligt kritiskt perspektiv på modernismen som omänsklig.

Jag betraktar miljonprogramsförorten som modernismens sista krafttag, i och med det paradigmskifte snart efter miljonprogrammet blev modernismen omodern. Kanske är det för starkt att omskriva 1970-talets varvskris, gröna våg och svagare stat som faktorer eller produkter av ett paradigmskifte. Dock förändrades samhällsklimatet under denna period och uppenbarligen perspektivet på den starka staten som trygghet för individen.⁶¹ Det är intressant att anlägga Baumans perspektiv på mediareporteringen. Denna har allt sedan 1970-talet och till mångt och mycket än idag, förmedlat en bild av det främmande som inte passar in och inte böjer sig för kollektivet.

Att just rekordårens och miljonprogrammets miljöer idag ses som problematiska ter sig självklart utifrån dess utpräglade modernistiska ideal som inte alls fungerar i en postmodern kontext. Detta där individualitet anses som betydligt viktigare än kollektivet. Här blir det mycket intressant att fråga sig vad det då betyder att det finns en diskurs om miljonprogramsförorten som troligen inte stämmer överens med dess invånares perspektiv på sitt boende. Vad betyder det att det framgångsrikt går att föra en diskussion om att miljonprogramsförortens dålighet bara är en social konstruktion? Det finns självklart flertalet potentiella svar på den frågan, som jag tidigare har lyft så handlar det om att miljonprogramsförorten på så många vis ses som något annat, något betraktat på avstånd. Den befolkas av andra människor, inte sådana som du och jag. Men den hör också till ett annat ideal, det kritiska perspektivet på modernismen har uppenbarligen till stor del företrädde och överskuggar den alternativa rapporteringen om en befolkning som trivs i fungerande modernistiskt präglade miljöer.

Det samhälliga idealet och betydelsen av bostäder är idag helt annorlunda från den kontext miljonprogramsförorten är sprungen ur, utan att ha en förståelse för denna kontext blir den

⁶¹ Söderqvist 2008, s. 271-277

fysiska miljön svår att förstå. Utifrån denna diskussion kan jag ringa in ett potentiellt uppdrag för kulturarvsaktörer i miljonprogramsförorten, att skapa förståelse för en miljö som fungerar men som i dagens kontext är svårförstådd. Men kulturarvsbruk i utvecklande syfte är något mycket komplicerat. Kulturarvet är inte något som enbart fungerar och agerar för att upplysa och sprida kunskap. Kulturarv har en långtgående mer komplicerad funktion än så.

Att utpeka förorten som kulturarv

Att utpeka miljonprogramsförorten som ett kulturarv är i sig problematiskt. Den som pekar måste ha en auktoritet och ett allmänt förtroende. En kulturarvsaktör som menar att miljonprogramsförorten är ett kulturarv kan göra det på flera olika sätt, min första tanke är genom konservering och byggnadsvård. Kulturarvsaktörerna som pekar ut något som kulturarv måste motivera sin angelägenhet att bevara samt att det som faller objekt för bevarande och byggnadsvård uppfyller vissa kriterier. Ronström menar att ett huvudsakligt krav för att något ska accepteras som kulturarv är att kontinuiteten är bruten. När kontinuiteten är bruten blir dåtiden historia och inte minne. Miljonprogramsförorten finns på många sätt som minne snarare än som historia vilket då enligt Ronström innebär att den inte kan betraktas som kulturarv. Men vad är det i miljonprogramsförorten som är minne? För de generationer som inte upplevt situationen under 1940-1960-talet betingas miljonprogramsförorten av de historier som vi fått berättat för oss. De domineras av den diskurs som beskrivs i *Miljonprogram och media* om miljonprogramsförortens dålighet och fatala misslyckande. För oss som inte har upplevt tiden av ”att bygga upp välfärdsstaten” är sålunda inte miljonprogramsförortens uppkomst ett minne utan snarare något avlägset och sålunda, historia.

Om miljonprogramsförorten är ett minne eller inte beror på vem som betraktar den. För en 40-talist som fick sin första egna lägenhet i ett nybyggt miljonprogramshus 1966 är det svårt att hävda miljonprogramsförortens dåtid som historia. Utifrån detta resonemang finner jag flera vägskäl för begreppet miljonprogramsförort. Dels kan den betraktas som minne av vissa men historia av andra, beroende på hur väl personen var en del av dess kontext.

Miljonprogramsförorten kan uppenbart betraktas som två skilda koncept. Det ena av de två koncepten av miljonprogramsförort är den dåliga, spännande, uppkäftiga, segregerade miljön som beskrivs av diskursen. Samma koncept innefattar också miljonprogramsförorten som uppskattad hembygd. Men det är också det egna minnet av att flytta till ett nybyggt hus med rinnande vatten, toalett och centralvärme. Detta koncept är miljonprogramsförorten som minne, vilket är något vi varit eller är en del av, något vi varit med och skapat.

Det andra konceptet, miljonprogramsförorten som historia, blir miljonprogramsförorten som en del av ett välfärdsbyggande, som ett resultat av ett land med stor ekonomisk tillväxt, urbanisering och demokratisering. Ett land med en mycket stark stat som tar hand om sina medborgare men också av en ny visionär arkitektur och ett sökande efter utopin. Detta koncept utgår från vad som finns bevarat och förevigat i arkiv och på museer. I detta koncept är inte miljonprogramsförortens dåtid och kontext självupplevd utan omskriven och berättad.

För miljonprogramsförorten kan kontinuitetsbrottet på sätt och vis identifieras. Utifrån vad jag beskrivit tidigare i kapitlet kan dess historia identifieras och sammanfattas till

miljonprogramsförorten som lösningen på samhällsproblemen. Brytningen blir sålunda när miljonprogramsförorten slutade vara en lösning på ett problem till att bli själva problemet. Jag menar att detta sker när det kritiska perspektivet på modernismen får företräde i media och debatten om miljonprogrammet och dess bebyggelse blossar upp till att bli en debatt om omänskliga miljöer. Sålunda kan förorten som lösning på problemen vara den historia som bär kulturarvet, förutsatt att individen som betraktar miljonprogramsförorten inte var en del av att skapa den som lösning.

Segregerar kulturmiljövården?

I litteraturstudien har jag behandlat frågor om synen på miljonprogramsförorten. Om att skapa en diskurs kring förorten som baseras på dess nederlag och som inte tillåter uppmärksamhet kring de goda och uppskattade värden som är en del av miljonprogramsförortens invånares vardag. Oförståelsen för den fysiska miljön kan betraktas som en bidragande orsak till skapandet av diskursen. Men det är också viktigt att understryka den etniska aspekten i diskurskonstruktionen som är beskriven i *Miljonprogram och media*. Den etniska dimensionen av kulturmiljövårdens arbete i miljonprogramsförorten blir därför en viktig fråga i diskussionen om kulturarvsutpekandets påverkan av miljonprogramsförortens framtid och utveckling. Jag betraktar det etniska perspektivet som ett klassperspektiv. Utifrån Ronström teorier om överklassens historias dominans i kulturarvsutpekandet kan det föras tankegångar om problematik med utpekandet av miljonprogramsförorten som kulturarv. Utifrån det uppdrag åt kulturarvsinstitutionerna som jag tidigare har pekat ut är det klart att den etniskt segregerade miljonprogramsförorten inte är en del av miljonprogramsförorten som historia utan snarare är miljonprogramsförorten som minne. Dessutom finns i Grundbergs teorier om kulturarvsutpekande också en etnisk aspekt; att det inte går att peka ut något som inte är svenskt som kulturarv. Den mångkulturella miljonprogramsförorten som den beskrivs i *Miljonprogram och media* är inte svensk, den är skild från den svenska nationaliteten. Här blir då Grundbergs identifierade nya uppdrag åt kulturmiljövården intressant; att förvalta det gemensamma arvet, oberoende av nationalitet.

Vidare kan det diskuteras vad resultatet av en kulturarvsutnämning medför för miljonprogramsförorten. Som jag nämnde redan i inledningen betyder kulturarvsutnämningar mycket, för en miljö kan de vara avgörande för vilken riktning utvecklingen av miljön tar. Ronströms forskning om Visby och de konsekvenser som världsarvsutnämningen medförde kan som tidigare nämnt kännas avlägset från miljonprogramsförorten och självklart menar inte jag att den utveckling som förändrat Visby kommer att upprepas identiskt med miljonprogramsförorten. Däremot har olika miljöer, med olika kontexter och betydelse, i stora drag genomgått den process Visby genomgick. Denna process, gentrifiering, som är omskriven av såväl Ronström som av Zukin med flera, ter sig likartat om och om igen.

Utifrån hur Zukin beskriver gentrifieringsprocessen så är den beroende av fler parametrar än historia. Som Ronström beskriver gentrifieringen av Visby, att standarden i innerstaden inte var tillräcklig för vanligt folk utan istället befolkades av människor som sökte andra värden. Miljonprogramsförorten når inte upp till dagens standard, då inte materiellt utan snarare standard av hur ideal stadsmiljö skall se ut. Miljonprogramsförorten kanske inte ligger centralt nog för vanligt folk men på samma vis som Visby lockade en ny befolkning så skulle säkerligen förorten

också kunna göra det. När termen gentrifiering först introducerades gav den ord för att uppskatta en gammal miljö i innerstaden. Detta då under stora delar av 1900-talet var norm och ideal förortsbebyggelsen. Idag skulle termen gentrifiering istället kunna få ge ord åt att uppskatta modernistiska miljöer i förorten i en tid där centralt läge och stadsmiljö är norm och ideal.

Att ta ställning till om gentrifiering är något att sträva efter eller inte är självklart en svårighet. Utifrån vad jag just beskrivit i föregående stycke framstår gentrifieringen som en process som ger rättvisa åt en miljö. Dock får inte förglömmas att gentrifiering är en väldigt segregering process. Zukin beskriver det som att lokalbefolkningen inte har nytta av gentrifiering eftersom det inte förbättrar deras utbud eller standard. Istället blev allt betydligt mycket dyrare. Gentrifiering kan sålunda betraktas som mycket positiv ur ett medelklassperspektiv men istället för att verka integrerande och heterogenerande exkluderar den personer.

Att kulturarvsutpekande automatiskt skulle innebära en gentrifiering är en intressant tanke som skulle behöva undersökas mer. Jag tolkar det som att Ronström inte hävdar att gentrifiering är en självklar produkt av kulturarvsutpekande. Sålunda, med bakgrund av Ronströms studie, blir det intressant att fråga sig om något kan utpekas som kulturarv utan att estetiseras och sedermera gentrifieras. Är kulturmiljövården idag en katalysator för gentrifieringsprocessen? Detta är inte en fråga som jag kommer att kunna besvara eller egentligen diskutera vidare. Men i och med litteraturstudiens diskussion bekräftas och förfinas studiens syfte. Dessutom omformuleras frågeställningarna något. Är det en gentrifiering som är målet för de kulturvårdande insatserna i miljonprogramsförorten? Samt finns det en medvetenhet om risken att resultatet av kulturmiljövården kan agera segerigerande? Vems dåtid får företräde i kulturmiljövården, den fysiska miljön som bär en historia om välfärd eller den nuvarande befolkningens immateriella minne och kulturutövning?

Skeptiskt perspektiv på kulturmiljövård

Med Ronströms beskrivning av den förändring och gentrifieringen som Visby genomgått, orsakad av ett kulturarvsutpekande, om hur minnen har suddats ut och ersatts av en attraktiv och storartad historia. Med Zukins och Ronströms beskrivningar om hur estetiserade miljöer homogeniseras och slutligen Grundbergs tankar om kravet på kulturarvets rena nationalitet kan kulturmiljövården diskuteras. Ronström hävdar mellan raderna att agendan bakom kulturarvsutnämningar många gånger handlar om något annat än att bevara och berätta en historia. Istället blir kulturmiljövården ett verktyg för att skapa attraktivitet och gentrifiering, där ett utpekande av något som kulturarv i sig självt är det värdefulla. Jag menar att framförallt Ronströms perspektiv på kulturmiljövården och dess agenda är mycket skeptiskt.

Utifrån de teorier om perspektiv på miljonprogramsförorten och diskursen om att den är ständigt dålig som presenteras i *Miljonprogram och media* tycks det mycket svårt att inte bli kolonial i sitt betraktande av miljön. Att försöka upplösa stigmatiseringen genom kulturmiljövård kan i sig vara en kolonial handling, att som centrum ta sig friheten att styra periferin. Upplösandet av diskursen kan som nämnt ovan ha en agenda av att förbättra attraktivitet och på så vis trigga en gentrifieringsprocess.

Jag frågar mig efter litteraturstudien, kan man utifrån det skeptiska perspektivet göra rätt? Det framstår utifrån min litteraturstudie som att kulturmiljövården är omdeveten om resultatet av sin verksamhet och som att dess syfte och mål är oklara. Dessutom är det mycket svårt om inte omöjligt att föra ett samtal om miljonprogramsförorten utan att bli kolonial och förtryckande.

VÅRDA FÖRORTEN!

I studiens syfte lyfte jag fram en frågeställning om varför kulturarvsinstitutionerna utpekar miljonprogramsförorten som ett kulturarv. I föregående kapitel presenterade jag genom litteraturstudien ett potentiellt resultat av att kalla något kulturarv. Att utnämna något till kulturarv kan resultera i en gentrifiering. Därför studerar jag i detta kapitel hur kulturarvsinstitutioner som Riksantikvarieämbetet och Stockholms stadsmuseum arbetar med kulturarvet som utvecklingsfaktor samt om de förhåller sig till begrepp som gentrifiering. Med detta kapitel vill jag belysa kulturvårdens perspektiv på hur ett modernt kulturarv skall behandlas och varför det är viktigt att bedriva kulturmiljövård i miljonprogramsförorten.

Riksantikvarieämbetet i förortens miljöer

Riksantikvarieämbetet är den statliga myndighet som har ansvar för frågor om kulturarvet. Myndigheten är politiskt styrd och lyder under kulturdepartementet. Riksantikvarieämbetets arbete kretsar kring kunskap om kulturarvet och hur det används. Denna kunskap skall sedermera spridas och brukas.⁶²

Myndigheten bedriver verksamhet kring det moderna kulturarvet i form av verksamhetsområdet *Det moderna samhällets kulturarv* vilket inrättades 2002. Projektet ämnar samordna olika myndigheter och organisationer som berör den moderna kulturmiljön. Med projektet avgränsas denna till tiden ca. 1930-1970 och ämnar bistå i förvaltningen med rådgivning och upplysningar om den mycket speciella kulturmiljön som modernismens miljöer utgör. Projektet motiveras med vikten av kunskap om den moderna epokens historia för att förstå vår vardagsmiljö såväl nu som i framtiden. I *Det moderna samhällets kulturarv* understryks vikten av mångfald och att söka olika perspektiv på historien för att inte rädas de konflikter som varit. Detta åter igen för att skapa förståelse för varför samhället ser ut som det gör idag samt för att tillåta olika kulturers historier att få plats i historieskrivningen.⁶³

Projektet Storstadens arkitektur och kulturmiljö

Mellan åren 1999 och 2001 gavs kulturmiljövården möjligheten att aktivt delta i samhällsutvecklingen genom projektet *Storstadens arkitektur och kulturmiljö*. Projektet samordnade de olika kulturvårdande aktörerna i storstadslänen där de tog gemensamt grepp om bebyggelsen uppförd efter 1945. Upptakten till projektet, dess syfte och orsaker beskrivs ingående i Prop. 1997/98:165.⁶⁴

Under 1998 antogs en proposition inlämnad av den sittande socialdemokratiska regeringen. *Utveckling och rättvisa – en politik för storstaden på 2000-talet* kom i och med det ekonomiska uppsvinget efter den stora ekonomiska krisen på 1990-talet. I propositionen beskrivs behovet av en aktiv storstadspolitik som ett resultat av den goda ekonomin och därigenom det ökade trycket på såväl arbets- som bostadsmarknad. Den ekonomiska krisen under det tidiga 90-talet drabbade främst socialt utsatta vilket innebar att klassklyftorna ökade, dessutom medförde den snabba

⁶² Riksantikvarieämbetet, www.raa.se / Om oss, 2012-02-18

⁶³ *Program: Det moderna kulturarvet* Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2006

⁶⁴ Riksantikvarieämbetet, www.raa.se / Kulturarv / Modernt kulturarv / Storstadens arkitektur och kulturmiljö, 2012-02-18

globaliseringen med Sveriges inträde i EU en ny klassproblematik med ökad invandring. I propositionen beskrivs att klasssamhället har fått en etnisk karaktär. Storstäderna och dess regioner pekas ut som hemvist för globaliseringen, i propositionen understryks de möjligheter som storstäderna har i och med dessas unika sammansättning. Storstäderna präglas av mångfald, skapandekraft och kreativitet. Men det nya klassamhället och den medförda segregationen är ett hinder för utveckling. Under det sena 1990-talet hade mindre än 50% av befolkningen i *utsatta* områden en plats på arbetsmarknaden, i propositionen utpekas detta som ett enormt samhällsekonomiskt problem. Motsatsen till denna segregation är naturligtvis integration vilket av propositionen och socialdemokraterna definieras som att låta alla människor få chansen att bidra.⁶⁵

Arbetet mot en bättre storstadspolitik skall enligt propositionen präglas av tillväxt och minskade klassklyftor men likväl av kultur och estetiska värden. Kultur och estetik menas ha en betydande roll för tillväxt då ett brett kulturutbud ger storstaden mycket av dess kräfter och konkurrenskraft. Den estetiska och vackra staden präglad av en genomtänkt arkitektur, vacker stadsbild och tilltalande stadsmiljö skapar en stad som alla kan vara stolta över och trivas i som hembygd. Här pekas stadens kontext ut, denna ger staden dess speciella karaktär och särskiljer städer från varandra. Det är utifrån städernas historia som de har formats. Därav pekas kulturvårdens uppgift ut, att bibehålla städernas särskilda karaktär genom att se till att historien och därigenom stadens kontext finns tillgänglig för såväl dess invånare som dess förvaltare. Denna omsorg om kulturmiljön utpekas som en förutsättning för en god livsmiljö. Dessutom understryks värdet av en varierad bebyggelse, att alla miljöer besitter värden som skall respekteras. De kommunala allmännyttiga bostadsbolagen pekas ut som en tillgång för den sociala hållbarheten. Dessa har ett betydligt större ansvar än att enbart underhålla och se efter fastigheter, utan de kan också fungera som moderatörer i staden genom sin styrka att skapa heterogena stadsdelar genom att erbjuda hyresrätter utan vinstintresse. Allmännyttan skall enligt propositionen arbeta mot segregation genom att upplåta lägenheter som attraherar olika befolkning till alla områden.

I propositionen understryks politikens strävan efter hållbarhet ur sociala, ekonomiska och ekologiska aspekter. Eftersom hållbarhet är nödvändig för att öppna upp alla möjligheter för en positiv framtid. Begreppen hemmiljö och hembygd återkommer i propositionen. Det påpekas att storstaden är en hembygd som inte får åsidosättas eller negligeras, istället understryks vikten av de särdrag som storstadens hemmiljö har; att ge utrymme åt olika livsstilar. I storstaden skall mångfalden ses som den tillgången den är, då den under de senaste årtiondena har berikat och utvecklat det svenska kulturlivet. I propositionen understryks att mångfalden och invandringen har gjort de svenska storstäderna till metropoler av internationell karaktär. Propositionen syftar till att bekämpa de strukturella orättvisorna; segregationen och de stora samhällsklyftorna. Detta skall göras genom att utveckla de specifika värden som storstaden besitter. I propositionen menas att detta är att arbeta utifrån en välfärdspolitik där struktur bejakas men där det finns en tilltro till individens styrka, möjligheter och ansvar för utvecklingen.

⁶⁵ *Utveckling och rättvisa – en politik för storstaden på 2000-talet*, Prop. 1997/98:165, Stockholm

I propositionen och utredningen föreslås ökade resurser till kulturmiljövården, i form av ökade anslag till Riksantikvarieämbetet och sedermera genom deras projekt *Storstadens arkitektur och kulturmiljö*. I propositionen *Utveckling och rättvisa – en politik för storstaden på 2000-talet* motiveras och understryks vilka syften projektet skall arbeta mot och utifrån. Grundförutsättningen är att skapa en förståelse för den bebyggda miljön. Att de tre olika svenska storstäderna har växt fram av olika historier. Det menas att det finns ett problem i den moderna arkitekturen som präglar storstäderna, det fanns stora skillnader mellan olika stadsdelar i omsorg om den fysiska miljön. I propositionen understryks att vissa områden får företräde att tituleras kulturmiljö. Dessutom identifieras en problematik för kulturmiljövården av storstadsbebyggelsen, att det hårda trycket på storstädernas ställer stora krav på effektivitet och saklighet hos kulturmiljövården. Kulturmiljövården skall enligt propositionen vara med och verka för att skapa estetiskt stimulerande miljöer präglade av varsam bebyggelseutveckling. Dessutom identifieras en utmaning för kulturmiljövården; att tillåta snabb exploateringstakt utan att förstöra kulturvården. De kulturhistoriska värdena menas ge djup och förankring i miljön på ett lokalt plan men också verka för attraktivitet och turism på ett mer globalt plan. Värden i den specifika svenska storstadsarkitekturen är att den oftast har gått först och stått som förebild för resten av landet och tidvis även internationellt. Det är många gånger namnkunniga arkitekter som skapat miljöerna och de är skapade med stor omsorg. Oturligt nog påpekas att flertalet av dessa moderna miljöer är skadade av omilda och arroganta renoveringar där kulturarvsaspekten helt har negligerats. I propositionen pekas kulturmiljövården ut som en viktig aktör för att bryta segregationen. Kvaliteten på stadsmiljön är en väldigt viktig del i att skapa livskvalitet. Goda stadsmiljöer ställer krav på djup och förankring samt respekt för de värden som finns på platsen. Avsaknaden av kunskap om hur efterkrigstidens miljöer skall värderas blir därför ett enormt problem. För att skapa en god livsmiljö och motverka skillnaderna mellan olika områden, stigmatisering och segregation måste kunskap finnas tillgänglig för att värden skall kunna uppfattas. Här ses riksantikvarieämbetet och kulturmiljövården som en tillgång.⁶⁶

Riksantikvarieämbetets utvecklande uppdrag i miljöprogramsförorten

Ovanstående projekt berättar mycket om vilken vikt det från politiskt håll läggs på kulturmiljövård av det moderna kulturarvet. Det är från regeringen och Riksantikvarieämbetet tydligt att fokus ligger på kunskap om miljön, det är utifrån en strävan om att skapa medvetenhet om miljöns kontext som kulturmiljövården skall arbeta. Jag tolkar den socialdemokratiska regeringens proposition från 1998 och därefter Riksantikvarieämbetets arbete som att kunskap om miljön är en viktig parameter i utvecklingen och ses till och med som grunden för utveckling. Projektet och tillika propositionen *Utveckling och rättvisa – en politik för storstaden på 2000-talet* växer fram ur ett läge där Sverige och världen förändras. Globaliseringen ställer nya krav och upprepar begrepp som utveckling, attraktivitet och konkurrenskraftighet visar på en tilltro till kulturmiljövården som en del av hållbar samhällsutveckling. Dessutom uppfattar jag det som att projektet *Storstadens arkitektur och kulturmiljö* hade en ansats att skriva 1900-talets historia på så sätt att den inkluderade hela befolkningen och skapade en gemensam grund trots att befolkningen har blivit allt mer heterogen med olika kulturella tillhörigheter.

⁶⁶ *Utveckling och rättvisa – en politik för storstaden på 2000-talet*, Prop. 1997/98:165, Stockholm

För att få ett tillämpningsperspektiv på hur och varför Riksantikvarieämbetet arbetar med det moderna kulturarvet kontaktade jag Kristin Lindgren som är Antikvarie vid samhällsbyggnadsavdelningen på Riksantikvarieämbetet.⁶⁷ Jag sände henne min frågeställning och fick till svar en beskrivning om hur och varför Riksantikvarieämbetets tjänstemän arbetar som de gör.

Kristin Lindgren förtydligade Riksantikvarieämbetets uppdrag gällande modernt kulturarv. Hon menar att Riksantikvarieämbetet har i uppdrag att uppmärksamma det moderna kulturarvet och därigenom berätta om det moderna samhällets framväxt. Orsaken till detta är att Riksantikvarieämbetet skall identifiera, dokumentera och beskriva historien i allmänhet ur en så bred aspekt som möjligt. Lindgren menar att Riksantikvarieämbetet har en strävan och ett uppdrag att låta brukare och boende få en naturlig del i processen att identifiera och skapa historien.

Vidare skriver Lindgren om de konsekvenser som en kulturarvsutnämning kan ha för miljonprogramsförorten. Hon menar att det finns såväl problem som möjligheter med kulturarvsutnämningar. Generellt sett är kulturarvsutnämningen endast en av flera faktorer som påverkar hur ett område upplevs och tolkas. Sålunda menar Lindgren att en kulturarvsutnämning självfallet medverkar till hur miljonprogramsförorten upplevs. Miljonprogramsförorten kan på så väg föras in bland de övriga kulturarven och därmed få ett erkännande. Kulturmiljövården kan bidra via att skapa ett lokalt engagemang som där upprustnings- och utvecklingsarbete stämmer överens med de boendes vilja. Det handlar enligt Lindgren om att låta de lokalt boende ta makten över berättelsen och historien och därigenom motverka de förenklingar som är en stor del av den stigmatisering som idag finns.⁶⁸

Vad som framgår av såväl Riksantikvarieämbetets båda projekt samt av propositionen från 1998 är att kulturmiljön och kulturmiljövården har en stor påverkan på stadens framtida utveckling. Det är viktigt att vara medveten om att projekten har ett socialdemokratiskt ursprung från en socialdemokratisk regering eftersom det ständigt återkommer ett perspektiv där kollektivet ställs som ansvarig för medborgarnas välfärd. Jag menar att Riksantikvarieämbetets kulturvårdande verksamhet i och med dessa projekt tilltroddes verka för att; utjämna klasskillnader, skapa attraktivitet, belysa estetiska värden, motverka segregation och skapa trivsel. Alla dessa punkter skulle mer eller mindre uppfyllas via en ökad kunskap om miljön. Genom denna ökade kunskap skulle miljöer respekteras och tas om hand, dessutom understryks indirekt i *Utveckling och rättvisa – en politik för storstaden på 2000* att kunskap om miljöer gör att de estetiska värdena där synliggörs.

Lindgren beskriver också ett väldigt intressant perspektiv på de möjligheter som kulturmiljövården och kulturarvsutnämning medför; att låta invånarna själva bryta de stigmatiserande strukturerna. Jag tolkar Lindgrens beskrivningar som att kulturmiljövården kan agera verktyg för lokalbefolkningen i miljonprogramsförorten så att de kan ta makten över berättelsen om sin hembygd.

⁶⁷ Mailintervju med Kristin Lindgren, Antikvarie Samhällsbyggnad, Riksantikvarieämbetet, 2012-04-23

⁶⁸ Mailintervju med Kristin Lindgren, Antikvarie Samhällsbyggnad, Riksantikvarieämbetet, 2012-04-23

Stockholms stadsmuseum som aktör i miljonprogramförorten

En mycket viktig och aktuell kulturarvsaktör i den stockholmska miljonprogramsförorten är Stockholms stadsmuseum. I det undersökta materialet återkommer stadsmuseet ständigt som en viktig kulturarvsaktör. De övriga undersökta fallen, till vilka jag återkommer senare, hänvisas till och omnämns stadsmuseets museilägenhet flera gånger om. Därför kommer jag i nedanstående underkapitel att undersöka museilägenheten närmare och museets uppdrag. Framförallt intresserar jag mig för orsaken till dess uppkomst samt vilken vikt Stockholms stadsmuseum lägger vid att berätta en historia om miljonprogrammet.

Museilägenheten i Tensta

Stockholms stadsmuseum har berättat om stockholmare och deras liv. Detta görs med hjälp av utställningar, stadsvandringar och miljöer i form av museilägenheter. Museilägenheterna ämnar berätta en historia på ett greppbart sätt. Lägenheterna är rekonstruerade tidstypiskt och generellt har stadsmuseet strävat efter att rekonstruera lägenheterna till det skick och utförande de var i när husen byggdes. Stadsmuseet har idag fyra stycken lägenheter som berättar om olika epoker i Stockholms historia. Den äldsta visar på ett hem för välbärgade stockholmare på 1880-talet. Sedan har en 1920-talslägenhet rekonstruerats för att påvisa 20-talets fattigdom och trångboddhet. Modernismen representeras dels i form av en rekonstruktion av en lägenhet i ett barnrikehus från 1937 men också av Kämpingebacken 13 i Tensta. Lägenheten är en trerummare som rekonstruerats till sitt ursprungliga utförande från 1969 när huset byggdes.⁶⁹

Stadsmuseets lägenhet i Tensta öppnades i och med boutställningen *TenstaBo 06*. Det producerades en katalog om lägenheten och familjen som hade bott där när det var nybyggt.⁷⁰ Katalogen inleds med förord av museichefen om vikten av en museilägenhet i miljonprogramsförorten Tensta. Hon understryker att lägenheten skall mana och inspirera besökarna till att berätta sina egna historier, såväl det mångkulturella Tenstas historier som besökare utifrån. I katalogen följs sedan en kort motivation till valet av att rekonstruera en lägenhet i Tensta vilket jag återgett i det inledande stycket. Detta följs av berättelser från Tensta, såväl innan som efter uppförandet av 1960-talsstaden. I katalogen får man följa familjen Artursson som 1969 flyttade in i den nybyggda lägenhet som kom att bli museilägenheten. Familjens situation beskrivs väldigt personligt vilket ger mig som läsare lättare att förstå situationen kring slutet av 1960-talet och hur det var att flytta till en nybyggd miljonprogramsförort. Katalogen ger också en beskrivning av rekonstruktionsprocessen, initialt med en väldigt personlig prägel, rekonstruktionsarbetet delvis leds av en av de målare som 1969 färdigställde lägenheten. Arbetet med att finna exakta kulörer och glans från 1969 samt att återfinna ytskikt beskrivs på ett nära till teatraliskt vis. För rekonstruktionen har autenticitet värderats högt och tapet och badrumsmatta är inköpta restlager från 1960-talet. I beskrivningarna av rekonstruktionen motiveras de val som gjorts utifrån en karaktäristik av bostäder från slutet av 1960-talet i allmänhet och området Kämpingebacken i synnerhet. Dessutom ges en tydlig karaktäristik och kontext för området Tensta. Sedermera beskrivs hela miljonprogrammet, dess orsaker och den karaktär som återfinns hos bebyggelse från miljonprogramstiden. Det avslutande kapitlet berättar om det mångkulturella Tensta, om hur Tensta sedan 1970-talet varit en plats där

⁶⁹ Piamaria Hallberg, Varför en museilägenhet i Tensta, *Kämpingebacken 13*, (red.) Piamaria Hallberg, Stockholms stadsmuseum, Stockholm, 2006, s. 7

⁷⁰ *Kämpingebacken 13*, (red.) Piamaria Hallberg, Stockholms stadsmuseum, Stockholm, 2006

olika kulturer har funnits. Det sista kapitlet handlar om hur det är att växa upp i Tensta, åter igen görs beskrivningarna utifrån faktiska berättelser, återgivna i berättarnas egna ord.⁷¹

Avslutningsvis beskriver katalogen lite av den problematik som finns i Tensta, att Tensta är botten av bostadskarriären och att om familjerna som bor här får ett stabilt liv lämnar de Tensta. Katalogen avslutas med stycket ”Till Boutställningen 2006 bygger man nytt i Tensta. Området ska lyftas – bli mer attraktivt. Kanske flyttar 'frånborjansvenska' familjer in. Kanske stannar fler Tenstabor i sin förort. Kanske kommer innerstadsbor som aldrig satt sin fot här att komma ut och bli förvånade över en vital del av Stockholm.”^{72, 73}

Katalogen ger levande och intressant berättelse om en tid av framtidstro där bostadsbristen skulle byggas bort. Det beskrivs i katalogen hur rekonstruktionen gått till på ett mycket levande sätt och visst blir jag som läsare intresserad att veta mer om Tensta och kanske besöka lägenheten. Däremot är det svårt att utröna någon annan orsak till rekonstruktionen än att föra berättelsen vidare.

Jag har även genomfört en intervju med Piamaria Hallberg som bland annat är redaktör för katalogen om museilägenheten i Tensta.⁷⁴ Syftet med intervjun var att ta reda på varför lägenheten rekonstruerades. Den ovan beskrivna katalogen är producerad för en allmänhet och det är utifrån den svårt att tyda motiven med visningslägenheten. Det är klart att berättelserna kring och från Tensta skall uppmuntras att föras vidare med hjälp av lägenheten, men denna fråga berörs bara väldigt ytligt i katalogen av förklarliga skäl.

Piamaria Hallberg är 1:e antikvarie vid publika avdelningen på Stockholms stadsmuseum och etnolog. Intervjun var en öppen intervju där jag egentligen bara hade en fråga; Varför rekonstruerades en lägenhet i Tensta tillbaka till nybyggnadsskedet? Piamaria Hallberg menar att det är en del av stadsmuseets uppdrag. Hon beskriver uppdraget som att dels berätta om stockholmarna, hur de har levt och bott under olika perioder. Hon beskriver museets olika museilägenheter runt om i Stockholm och hur de har kommit till under 1980- och 1990-talet. Den första lägenheten från 1984 var på initiativ av museet självt. De övriga tre initiativen har tagits av andra aktörer. 1880-talslägenheten är införskaffad av samfundet S:t Erik och i och med en konsultation vid en renovering av barnrikehuset från 1937 tillfrågades stadsmuseet om de ville ha en lägenhet av Stockholms hem att rekonstruera till museilägenhet. Piamaria beskriver att det fanns ett intresse från stadsmuseet att införskaffa en lägenhet i miljonprogrammet och i och med planeringen av bomässan i Tensta 2006 tillfrågades stadsmuseet av Svenska bostäder om de var intresserade av en lägenhet i Tensta. Enligt Piamaria Hallberg var stadsmuseet självklart intresserade. Från Stadsmuseet fanns några önskemål om att den skulle ligga nära tunnelbanan samt att den skulle vara så tidstypisk som möjligt. Sälunda önskades en trea i ett loftgångshus. På grund av den låga omflyttningen i Tensta blev stadsmuseet mer eller mindre tvungna att ta den

⁷¹ *Kämpingebacken 13*, (red.) Piamaria Hallberg, Stockholms stadsmuseum, Stockholm, 2006

⁷² Elisabeth Brenning, Som alla andra barn, *Kämpingebacken 13*, (red.) Piamaria Hallberg, Stockholms stadsmuseum, Stockholm, 2006, s. 47

⁷³ *Kämpingebacken 13*, (red.) Piamaria Hallberg, Stockholms stadsmuseum, Stockholm, 2006

⁷⁴ Samtalsintervju med Piamaria Hallberg, 1:e antikvarie publika enheten, Stockholms stadsmuseum, 2012-04-12

första lägenheten som blev ledig, vilken av en slump låg på Kämpingebacken 13 och var en tre i loftgångshus nära tunnelbanan.

Rekonstruktionen genomfördes enligt Piamaria på samma vis som rekonstruktioner av de äldre lägenheterna. Piamaria understryker hur svårt det är att rekonstruera något så närtida eftersom man har så många uppfattningar om hur det var, och det är svårt att minnas rätt. Hon understryker svenska bostäders roll i rekonstruktionen. ”Sen hjälpte Svenska Bostäder till mycket, de tog hem spis från en lägenhet från sextionio som var knappt använd, så att det var ett väldigt pusslande”⁷⁵. När jag frågade om Svenska Bostäders roll i rekonstruktionen svarade Piamaria Hallberg ”De var ju med hela tiden och hjälpte till och betalade hyran, det var ju en förutsättning, vi har inte sådana resurser – Så att det var ju en ömsesidig önskan”. Jag frågar Piamaria Hallberg om vad hon tror att Svenska Bostäder gav stadsmuseet lägenheten för att de var intresserade av att höja statusen på miljön. Piamaria Hallberg svarade att hon trodde att den skulle ge mer hemkänsla. Stadsmuseet håller också visningar, besökarna kommer från såväl Tensta och närliggande områden som från andra delar av staden. Hon poängterar att på bomässan kom många som aldrig tidigare hade besökt Tensta.

Jag försökte återkomma mer i intervjun till varför just en lägenhet i Tensta och miljonprogramsförorten var viktig. Piamaria Hallberg menar att det är en viktig del av Stockholms historia. ”Alla våra lägenheter ligger i olika årsringar”⁷⁶ och miljonprogramsförorten är en av dessa årsringar. Lägenheten och Tensta berättar om välfärd och bostadspolitik.

Utifrån Ronströms teorier om minne och historia funderade jag kring hur gammal en lägenhet måste vara för att vara intressant för stadsmuseet som museilägenhet. Piamaria Hallberg svarade ”om man tänker för framtiden, det är vår uppgift nu att dokumentera nuet, för framtiden så skulle vi ha en alldeles nybyggd i Hammarby sjöstad. /.../ Det åldras ju, snart blir det historia.”⁷⁷. Att det inte finns fler och nyare lägenheter, beror av ekonomiska skäl. Piamaria tror att det säkert skulle finns intresse för yngre lägenheter.

Utifrån undersökningen av såväl katalogen som intervjun om stadsmuseets museilägenhet i Tensta återkommer jag till att ringa in en orsak till rekonstruktionen; att föra historien vidare. Stadsmuseet har i Tensta uppenbart inget syfte eller uttalat uppdrag att verka för en utveckling. Istället är fokus på att berätta en så sann historia som möjligt och att göra det för så många som möjligt. I de material som jag tagit del av återkommer mycket av fokus till autenticitet och att berätta en autentisk historia. Stadsmuseet tycks lägga stor vikt vid autenticiteten och det fysiska i arvet, men förutom det berättar de också historien om en familj som många andra flyttar till Stockholm och miljonprogramsförorten i slutet av 1960-talet. Men där tar också historien slut. 1969 när byggnaden uppfördes på Kämpingebacken och den korta tiden där efter beskrivs på ett mycket levande sätt, det är inte bara en fysisk miljö som stadsmuseet arbetat med utan den är också levandegjord med berättelsen om att flytta till förorten. Men vad berättar detta om Tensta och miljonprogramsförorten?

⁷⁵ Samtalsintervju med Piamaria Hallberg, 1e antikvarie publika enheten, Stockholms stadsmuseum, 2012-04-12

⁷⁶ Samtalsintervju med Piamaria Hallberg, 1e antikvarie publika enheten, Stockholms stadsmuseum, 2012-04-12

⁷⁷ Samtalsintervju med Piamaria Hallberg, 1e antikvarie publika enheten, Stockholms stadsmuseum, 2012-04-12

Museet tycks ha avgränsat sitt uppdrag och verkar inte göra några ansatser att kliva utanför något som skulle kunna betraktas som en klassisk museiroll, att samla in material och låta historien berättas vidare.

Kulturarvsinstitutioner i miljonprogramsförorten

I detta kapitel har jag undersökt de två kulturarvsinstitutioner som i Stockholm dominerar kulturmiljövården. Det är Stockholms stadsmuseum och Riksantikvarieämbetet. Jag har undersökt dem utifrån frågeställningen; med vilka syften och mål bedriver kulturarvsinstitutionerna kulturmiljövård i miljonprogramsförorten?

För Riksantikvarieämbetet är deras perspektiv på historiens verkan uttalat genom den proposition som ligger till grund för deras arbete i miljonprogramsförorten. Propositionen understryker ständigt historien och kulturarvets vikt för såväl förankring och social hållbarhet som global attraktivitet och nödvändighet för kulturell utveckling. Via kulturmiljövården skall miljonprogramsförorten bli mer estetiskt tilltalande, attraktivare och stimulerande. Den modernistiska miljön skall i termer av Baumans teorier inkorporeras i postmodernismen och göras konsumerbar. Det är uppenbart att propositionen har ett perspektiv på kulturarv och kulturmiljövård som något verksamt och utvecklande men det saknas helt en diskussion om vilka eventuella baksidor en kulturarvsutnämning skulle kunna ha. I propositionen presenteras kulturarvet som en ständigt god kraft som verkar främjande på alla vis. Ändå kan jag identifiera viss kritisk inställning till kulturarvsskapande. För i Riksantikvarieämbetets uppdrag ingår att ta kontroll över historieskrivningen och förutom att uppföra uppdraget om att skapa en bättre miljonprogramsförort också låta lokalbefolkningen skriva sin egen historia och på så vis ta kontrollen över sin fysiska miljö.

Stockholms stadsmuseum beskriver sitt perspektiv på kulturarvet genom sitt oerhört avgränsade uppdrag. Som jag nämnde ovan tolkar jag stadsmuseets perspektiv, som ett fokus på att samla in och föra vidare historier om Stockholm och stockholmare. Detta också utan en diskussion om vad kulturarv och historiebruk resulterar i annat än att det är nödvändigt och gott. Dessutom efterfrågar jag en mer kritisk inställning till rekonstruktionen, vilken historia rekonstrueras och vems berättelser glöms bort?

Självklara perspektiv på kulturmiljövård

De båda ovan undersökta kulturarvsaktörerna i miljonprogramsförorten påvisar ett perspektiv på kulturmiljövården som jag väljer att kalla det självklara perspektivet. Det handlar om tron på historiens goda verkan för samhällets utveckling. Utifrån detta blir det tydligt vilket perspektiv som de aktiva kulturarvsinstitutionerna har angående miljonprogramsförortens kulturarv, att det är något gott, något nödvändigt, angeläget och värdefullt. Jag väljer som sagt att kalla detta för det självklara perspektivet eftersom vikten av kulturarvet och kulturmiljövården är så stor att den inte behöver ifrågasättas. Jag vill här också återkoppla till Owe Ronström som identifierat ett liknande perspektiv hos de kulturarvsinstitutioner som varit inblandade i utnämmandet av Visby som världsarv.⁷⁸

⁷⁸ Ronström 2007, s 120-153

EN INTEGRERAD KULTURMILJÖVÅRD

I följande kapitel ämnar jag närmare studera vilket perspektiv aktörer som traditionellt inte bedriver kulturmiljövård har på kulturmiljövård. Dessutom ämnar jag kartlägga till vilken grad och av vilka orsaker som dessa aktörer faktiskt bedriver kulturmiljövård. Följande kapitel behandlar fyra aktörer varav två är projekt med flera inblandade upphovmän. De andra två aktörerna som undersöks i kapitlet är två olika allmännyttiga bostadsbolag med aktiva projekt som berör kulturmiljövården.

Boutställning i vardagsmiljö

Utifrån intervjun med Piamaria Hallberg och katalogen om stadsmuseets visningslägenhet visar det sig att upphovet till visningslägenheten var bomässan i Tensta 2006 som lägenheten öppnade till. I och med bomässan presenterades en katalog *Tensta utanför mitt fönster* med olika perspektiv och infallsvinklar på Tensta.⁷⁹ Piamaria Hallberg medverkar i katalogen och gör en beskrivning av hur det var att flytta till Tensta ur ett etnologiskt perspektiv med berättelserna kring den lägenhet som blev museilägenhet i centrum.⁸⁰

Såväl i intervjun med Piamaria Hallberg som i katalogen över stadsmuseets visningslägenhet som hon är redaktör för framgår det tydligt att den rekonstruerade lägenheten skulle öppna till bomässan och var en del av den. Därför intresseras jag mer av med vilka syften det startades en bomässa i Tensta och hur den brukade de befintliga värdena. Den katalog som gavs ut i samband med bomässan *Tensta utanför mitt fönster* är det material som jag ämnar undersöka närmare med frågeställningen; hur omnämns kulturvärdena i Tensta. Jag väljer att fokusera på de texter som berör uppkomsten och syftet med boutställningen.

Idéer om en ny syn på Tensta

Kapitlet om boutställningen inleds med Erik Stenberg där han i en artikel beskriver hur idén om en boutställning väcks. Titeln på Stenbergs artikel är *Återanvänd miljonprogrammet*. Han beskriver hur tanken om en boutställning i Tensta väcktes utifrån premisen att den negativa mediabilden inte överensstämde och gav rättvisa åt stadsdelen Tensta. Erik Stenberg flyttade själv in i en projektlägenhet, Träinformation hade byggt om två lägenheter i ett befintligt flerfamiljshus i Tensta. Stenberg såg hur intresset för lägenheterna överglänste den annars så negativa debatten om Tensta och fick därifrån en ide om att bygga om miljonprogrammets lägenheter invändigt för att höja dess status. Han startade 1999 en diskussion med två vänner med utgångspunkten att ”sätta igång en långsiktig utveckling i Tensta”. Gruppens mål var att övervinna den stagnerande situationen med Stenbergs egen lägenhet som exempel och förebild. För att skapa uppmärksamhet och höja kvaliteten krävdes små förändringar inuti lägenheterna till skillnad från de tidigare projekten som gjort stora förändringar i den omgivande miljön. Detta var en av grundtankarna som byggbolaget och arkitekten som uppfört flera av husen i Tensta hade redan 1966, Stenberg citerar från företagets reklambroschyr ”Om man vill, kanske år 2000, kan man

⁷⁹ Anders Gullberg(A), Inledning, *Tensta utanför mitt fönster*, (red.) Anders Gullberg, Stockholm, Stockholm, 2006

⁸⁰ Elisabeth Brenning, Piamaria Hallberg, Bostad modell 1970, *Tensta utanför mitt fönster*, (red.) Anders Gullberg, Stockholm, Stockholm, 2006

byta ut innanmätet i husen och inreda den gamla stommen på nytt, efter standarden år 2000”⁸¹. Idéerna om en bomässa växte och delgavs storstadssatsningen som var intresserade. Syftet med bomässan skulle bli att förskjuta fokus från förortens dålighet och istället skapa nyfikenhet och intresse för Tenstas kvaliteter, på samma sätt som Stenbergs egen lägenhet hade gjort. Vidare förmedlades iden till de allmännyttiga bostadsbolagen som visade ett ljummet intresse. De allmännyttiga bostadsbolagen valde att arbeta med en boutställning men inte utifrån de idéer som Stenberg och hans grupp presenterat, att arbeta med de befintliga värdena och göra så små ingrepp som möjligt för att vända perspektivet på Tensta. Istället valde de allmännyttiga bostadsbolagen att satsa på nybyggnationer till bomässan.⁸²

Boutställning som för miljonprogrammet in i framtiden

Peter Lundevall, utredare och arkitekt på Stockholms stad beskriver *TenstaBo 06*. Upptakten till projektet var en efterfrågan från de boende i Tensta om fler boendialternativ, unga hade svårt att finna små lägenheter och för familjer saknades stora lägenheter. Beståndet var sålunda för lika. *TenstaBo 06* skulle vara en helt ny typ av bomässa, en utställning där vardagsbostaden stod i fokus till skillnad från de tidigare bomässorna som haft en tydligt exklusiv prägel. Lundevall beskriver *TenstaBo 06:s* syfte som betydligt bredare än Erik Stenbergs initiativ som skulle skapa förståelse för miljön och bredda debatten. Lundevall menar att ”*TenstaBo 06* fungerar som en katalysator för projekt som annars knappast skulle kommit till stånd”.⁸³

I Lundevalls artikel beskrivs sedermera en rad nybyggnadsprojekt. Projekten präglas av ideal om en levande gatunivå med tydliga drag av innerstadsideal. Lundevall beskriver bland annat ett projekt initierat av familjen Kamprad. Projektet skulle agera konkurrent till de traditionella byggbolagens relativt exklusiva nyproduktion med hjälp av rationalisering. Stadsbyggnadskontoret motsatte sig dock fasadutformningen med synliga fogar mellan elementen eftersom ”fogarna riskerar att fungera som en negativ signal som för tankarna till miljonprogrammet”.⁸⁴ Detta är ett tydligt exempel på Lundevalls perspektiv på miljonprogramsförortens duglighet. Lundevall beskyller också Tenstas rymd och trafikseparering som orsaken till att småpojkar kastar sten på förbipasserande bussar och lösningen på detta är att ta bort trafiksepareringen.⁸⁵ Detta är ett tydligt exempel på en bestialisering av miljön som beskrivs i första kapitlet. Istället är det tydligt att Lundevall premierar innerstadens ideal, att blanda fotgängare och motortrafik samt att införa verksamheter i bottenvåningarna.

Lundevall ger sig också i kast med att kritisera den antikvariska sektorn. Ett förslag som var en del av *TenstaBo 06* kunde inte genomföras, detta gällde en omgestaltning av en loftgång som inte medgavs eftersom det bröt mot Svenska Bostäders kvalitetsprogram för miljonprogrammets bebyggelse. I kvalitetsprogrammet menas att loftgångarnas gestaltning inte skall förvanskas. Lundevall ifrågasätter den antikvariska bedömningen bland annat gjord av Laila Reppen (SAR), författare till ett flertal byggnadsvårdsböcker. Han menar: ”Med tanke på loftgångshusens låga

⁸¹ Erik Stenberg, Återanvänd miljonprogrammet, *Tensta utanför mitt fönster*, (red.) Anders Gullberg, Stockholmia, Stockholm, 2006 s. 109

⁸² Stenberg 2006

⁸³ Peter Lundevall, Planvisioner och byggprojekt i TenstaBo 06, *Tensta utanför mitt fönster*, (red.) Anders Gullberg, Stockholmia, Stockholm, 2006 s. 117

⁸⁴ Lundevall 2006, s. 118

⁸⁵ Lundevall 2006, s. 120-121

arkitektoniska ambitioner kan det dock ifrågasättas om ett utpräglat antikvariskt förhållningssätt är motiverat.”⁸⁶ Sedermera understryker Lundevall att den antikvariska sektorn värdesätter det tidstypiska framför kvalitet. Lundevall menar att förörternas bebyggelse oftast bara har en arkitekt och en uppreppande bebyggelse inte behöver respekteras till skillnad från innerstadens varierade bebyggelse med olika arkitekter och byggherrar.⁸⁷

Lundevall som är anställd vid Stockholms stad och är arkitekt visar på vilken förskjutning projektet kom att få. Erik Stenberg som var en av initiativtagarnas ursprungliga vision om att bygga vidare på de värden som miljonprogramsförorten besitter är i och med Lundevalls text helt bortblåsta. Istället pekades miljonprogramsförorten ut som nära på kvalitetslös och i texten understryks brister på ett mycket hårdhänt och kanske omotiverat sätt. Lundevall visar på den diskurs som jag i studiens första kapitel beskriver, han visar också hur denna diskurs förhåller sig till miljonprogramsförortens kulturarv som något icke värt att bevara.

En Boutställning med fokus på allmännyttans nya roll

Som det ovan är nämnt var *TenstaBo 06* en utställning med udd. Här stod de allmännyttiga bostadsbolagen i centrum. I katalogen *Tensta utanför mitt fönster* skriver Anders Gullberg, chef för Stockholmsforskningen, och Ulrika Sax, etnolog på Sabo, om allmännyttans företagande i artikeln *Bostadsförvaltningens utmaningar*.⁸⁸ De menar att olika ideal om företagande under åren har präglat de olika företagen. Ständigt handlar det om vinstmaximering och stort fokus på avkastning. Oftast kan det kortsiktiga perspektivet få ta överhand som krav på omedelbar avkastning. Gullberg och Sax menar istället att receptet på framgångssaga ligger i långsiktighet, att investera långsiktigt. För de allmännyttiga bostadsbolagen handlar ett långsiktigt perspektiv även om den sociala förvaltningen av områdena. Ett socialt engagemang från allmännyttan främjar även dess kommersiella uppdrag eftersom de är starkt beroende av sin kundkrets. Att byta kundkrets för ett allmännyttigt bostadsbolag är kostsamt och svårt, därför ligger det i bolagets kommersiella intresse att utveckla betalningsförmågan hos hyresgästerna för att säkerställa bolagets inkomster. Dessutom ger investeringar i miljön som främjar sociala aspekter och service en avkastning i form av nöjdare och mer engagerade hyresgäster som värnar om sina miljöer. Att investera i nöjdare hyresgäster är det samma som att investera i en mer attraktiv miljö, dessa värden går hand i hand. Att se till att det finns service i närheten av sitt fastighetsbestånd innebär större attraktivitet och delvis en försäkring mot vakanser. Gullberg och Sax menar att banala investeringar som att ge stöd och fortsatt livsmedelshandel och bankomat i de lokala centrumanläggningarna innebär en långsiktig investering för bostadsbolagen. Som exempel på framgång hos kommersiella bolag genom socialt ansvar är Ikea och Tetrapack som till stor del av deras sociala ansvar idag genererar mycket stor avkastning.⁸⁹

Anders Gullberg beskriver också de kulturriktade satsningarna i och med *TenstaBo 06*.⁹⁰ Syftet med *TenstaBo 06* utgjordes av två skilda delsyften, ett byggtema och ett kulturtema. Gullberg

⁸⁶ Lundevall 2006, s. 125

⁸⁷ Lundevall 2006, s. 125

⁸⁸ Anders Gullberg, Ulrika Sax, Bostadsförvaltningens utmaningar, *Tensta utanför mitt fönster*, (red.) Anders Gullberg, Stockholmia, Stockholm, 2006

⁸⁹ Gullberg, Sax 2006

⁹⁰ Anders Gullberg(B), Kulturarena och mötesplats – ett andra tema, *Tensta utanför mitt fönster*, (red.) Anders Gullberg, Stockholmia, Stockholm, 2006

menar att kulturtemat kom i skymundan. Huvudman för kulturtemat kom att bli den lokala stadsdelsförvaltning som fick små medel att arbeta med. Byggtemat kom istället att hamna under gatu- och fastighetskontoret som istället fick stora medel. Fokus försköts från helhetsperspektivet, att låta kultur och byggande tillsammans skapa boutställningen, till att fokus nära på uteslutande hamnade kring nybyggnation. Att bruka kultur för utveckling kom i skymundan.⁹¹ Detta är intressant utifrån de resonemang som Gullberg och Sax presenterar i sin artikel, beskriven ovan. Det är uppenbart att hållbara investeringar görs utifrån ett helhetsperspektiv där såväl kultur som nybyggnation skall integreras i rollen av att vara ett utvecklingsbärande bostadsbolag.

Mot bakgrund av Baumans teorier av ansvarsförskjutningen i samhället blir denna artikel mycket intressant. Bauman menar som bekant att i det postmoderna samhället faller ansvaret på individen att lyckas med sitt liv. Gullberg och Saxs perspektiv påvisar behovet av att hålla ett kollektivt ansvar men att i *postsamhället* kan denna lott istället falla på bostadsbolagen, såväl allmännyttiga som privata. Det är uppenbart ekonomiskt lönsamt för bostadsbolagen att ta ett kollektivt ansvar på många plan. Ur ett kulturarvsperspektiv rättfärdigas därmed en frågeställning om hur bostadsbolag agerar kulturarvsaktörer samt är en indikator på att kulturmiljövård och byggnadsvård är en angelägenhet som sträcker sig bortom de klassiska kulturvårdande institutionerna.

Kulturmiljövårdande inslag i TenstaBo 06

Initialt kan *TenstaBo 06* tyckas vara ett initiativ som bygger vidare och arbetar med de kulturhistoriska värden som finns i Tensta. Erik Stenbergs vision beskriver något som skulle kunna liknas vid kulturmiljövård; att bygga vidare på redan existerande värden. Däremot tycktes inte denna vision uppskattas av den faktiska ledningen och istället blev boutställningen något helt annat än vad Stenberg hade föreställt sig. Istället för att skapa en utställning som med små ombyggnationer skulle överskriva den bild av dålighet som miljonprogramsförorten utpekades vara så tolkar jag det utifrån Lundevalls text som att dessa idéer om miljonprogramsförorten som dålig accepterades. Och att det via Lundevalls text framstår som att essensen i miljonprogramsförorten; dess struktur och karaktär inte värderas utan istället skall omgestaltas. Vad innebär detta perspektiv för de övriga miljonprogramsförorterna, att de inte kan utvecklas eller vara värdefulla såvida de inte ändras?

Ett intressant perspektiv som är utgångspunkten för *TenstaBo 06* är Gullberg och Saxs beskrivning av allmännyttans nya roll. Att allmännyttan har ett intresse av att skapa en god boendemiljö och attraktiva bostäder för sin egna ekonomiska vinning är mycket intressant att diskutera ur kulturmiljövårdande synpunkt. Utgår jag från perspektivet på kulturarv som utvecklande och nödvändigt, som beskrivet i Riksantikvarieämbetets uppdrag i propositionen 1997/98:165, så har allmännyttan mycket att vinna på att bedriva en kulturmiljövård. Detta perspektiv ligger troligen till grund för Svenska bostäders initiativ och ekonomiska ansvar för stadsmuseets museilägenhet i Tensta som öppnade i samband med boutställningen. Även om det inte uttryckligen beskrivs i katalogen till *TenstaBo 06* ser jag detta initiativ som en medvetenhet

⁹¹ Gullberg(B) 2006

från Svenska Bostäder om vikten av att respektera och bevara en miljö. Varför den bevaras och varför Svenska Bostäder tog initiativet till visningslägenheten framgår som bekant inte.

Hållbara Järva!

I och med det stora renoveringsarbetet som har påbörjats på Järva har projektet *Hållbara Järva!* startats. Jag kom i kontakt med projektet genom efterforskningar av vilka projekt som berörde och använde sig av Stockholms stadsmuseums museilägenhet i Tensta. För att få mer information om projektet genomfördes en intervju med projektledaren Lisa Enarsson som är anställd på miljökontoret, Stockholms stad.⁹²

Upptakten till projektet började i Järvalyftet och formulerandet av visionen Järva 2030. Lisa Enarsson började ifrågasätta projektet och formuleringen av visionen som negligerade miljöfrågor. Den sociala problematiken i Järva i samband med det stora renoveringsbehovet var upptakten till Järvalyftet och formulerandet av visionen Järva 2030. Lisa Enarsson beskriver hur projektet *Hållbara Järva!* startade.

I Stockholm finns idag fokusområden på hållbarhet, miljöprofilområden. De två tidigare områdena som blivit utpekade som miljöprofilområden i produktionsstadiet är norra Djurgårdsstaden och västra Liljeholmen. Dessutom har Järvafältets miljonprogramsfororter också pekats ut som miljöprofilområden. Detta initierade projektet *Hållbara Järva!* Lisa Enarsson menar att hon inte fick mycket gehör i sina försök att diskutera miljöfrågor i anslutning till Järvalyftet. Däremot kom intresset att bli mycket stort efter att *Hållbara Järva!* kommit igång. Finansieringen av projektet ordnades med projektmedel från *Delegationen för hållbara städer* som gav stöd till projektet för att de bland annat skulle verka för energieffektivisering, förnyelsebar energi, hållbara transporter men också för att öka kunskapen om miljön och öka delaktigheten bland de boende.

Hon sammanfattar målen med projektet som:

- Förebild för hållbar förnyelse, att hitta effektiva och rationella lösningar anpassade för miljonprogramsområdena.
- Halvering av energianvändningen
- Initiera hållbara livsstilar i områdena

Varför detta projekt berör och intresserar en studie om kulturmiljövård beror på finansiären, Delegationen för hållbara städer. De ställde kravet att projektet likväl skulle behandla kulturmiljö som naturmiljö för att projektmedel skulle erhållas. Delegationen efterlyste en problematisering av hur miljonprogramsbebyggelsen skulle hanteras som kulturmiljö. Från projektets sida kontaktades Stockholms stadsmuseum som välvilligt tackade ja och blev en av aktörerna inom projektet.

Initialt handlade projektet om tilläggsisolering vilket gör stora ingrepp på fasaderna. Att det till upphandlingen endast inkom tre anbud, och att ingen uppfyllde kraven om kulturhistorisk varsamhet som hade ställts upp i projektet menar Enarsson visar på vilken komplexitet och svårighet som föreligger i hanteringen av miljonprogramsfororten som kulturmiljö. De inkomna

⁹² Samtalsintervju med Lisa Enarsson, projektledare Hållbara Järva!, Stockholms stad 2012-04-10

anbudens fasadisoleringar gjorde så stor påverkan på gestaltningen att husen fick en helt annan karaktär. Lisa Enarsson beskriver det som ”det blir ett annat intryck av husen än vad det var innan och det är inte stadsmuseet så förtjusta i”.⁹³ Stadsmuseet var av inställningen att tilläggsisolering av fasaden var förenligt med varsamhet om gestaltningen, såvida samma färg och material användes. Syftet från stadsmuseets sida var att intrycket av huset skulle förbli intakt.

Lisa Enarsson menar att samarbetet med stadsmuseet har gått bra, problemet låg snarare i dialogen med de boende. Det var svårt att övertyga de boende om gestaltningskvaliteterna, en önskan var att måla de murriga fasaderna från tidigt 1970-tal vita och få dem att efterlikna nyproducerade hus. Enarsson uttrycker det som ”där är det en större problematik att övertyga de boende om att det är fint med brunt”.⁹⁴

I projektet har Svenska Bostäder varit en stor aktör, en av fastigheterna inom projektet byggdes initialt om till nybyggnadsstandard vilket var mycket populärt och uppskattat. Förutom rent energieffektiviserande åtgärder har de kritiserade loftgångarna tagits bort och fastigheten gavs en helt ny gestaltning vilket inte välkomnades av stadsmuseet. Ombyggnationen är ritad av ÅWL arkitekter och kom att bli ungefärligen lika kostsam som att riva och bygga nytt. Enarsson menar att orsaken till att hus i Järva inte rivs och nya uppförs på samma plats beror på lokalopinionen. Enarsson berättar om att vid ett förslag om att riva några hus i Husby uppstod stora protester från de boende och närboende som inte vill flytta. Även om de boende erbjöds hyreskontrakt i attraktiva lägen valde de att stanna kvar i Husby. Enarsson sammanfattar det som ”det är inte aktuellt att riva hus och bygga nya”.⁹⁵

⁹³ Samtalsintervju med Lisa Enarsson, projektledare Hållbara Järva!, Stockholms stad 2012-04-10

⁹⁴ Samtalsintervju med Lisa Enarsson, projektledare Hållbara Järva!, Stockholms stad 2012-04-10

⁹⁵ Samtalsintervju med Lisa Enarsson, projektledare Hållbara Järva!, Stockholms stad 2012-04-10

Det som Lisa Enarsson beskriver i intervjun är en intressant problematik. I dialogen med de boende framkommer att de önskar bo i hus vars gestaltning skall vara enligt dagens mode, samtidigt som de boende vill skydda sin hembygd och på det viset miljonprogramsförortens kulturmiljö. Denna problematik understryker en av kulturmiljövårdens uppgifter, att motivera sina beslut och skapa en förståelse hos dem som berörs. Det finns ett uppenbart engagemang och en vilja till att skydda en hembygd samtidigt som en utveckling av bebyggelsen måste ske. Denna problematik väcker en mycket intressant fråga. Är gestaltningen och arkitekturen verkligen en viktig del av de boendes kulturarv? Är inte denna reaktion ett tecken på att gestaltningen inte är en viktig del i skapandet av en hembygd för de som bor i miljonprogramsförorten?

Lisa Enarsson berättar sedermera om planerna på att uppföra ett vindkraftverk på Järva. Detta som en del av att få Järva att profileras som ett miljöområde. Vindkraftverket skulle dels stå som symbol för miljöprofilen men Enarsson påpekar också att det finns få platser i Stockholms kommun som är obebyggda och som lämpar sig för vindkraftsbygge. Vindkraften är nämligen ett led i hållbarhetsarbetet för hela kommunen. I Gårdsten utanför Göteborg som också är ett område från miljonprogrammet som getts miljöprofil fungerar vindkraftverket som ett monument för miljöprofilen. Detta har fungerat för att skapa stolthet för sitt område hos de boende. Att det inte kommer att uppföras något vindkraftverk på Järva beror dels på olika tekniska omständigheter för placeringen men också på grund av att politikerna tidigare sagt nej till att uppföra ett vindkraftverk på Hammarbybacken vid sjöstranden. Enarsson menar att detta var en starkt bidragande faktor till att vindkraftverket inte uppfördes då oron från politiskt håll att det kunde veckas opinion om att miljonprogramsförortens invånare diskriminerades.

Även om uppförandet av ett vindkraftverk inte direkt berör kulturmiljövården så visar ändå initiativet på inställningen till miljonprogramsförorten och den förståelse som finns hos aktörer som exempelvis Stockholms stad. Vindkraftverket skulle som Enarsson beskriver säkerligen kunna fungera utvecklande för Järvas förorter. Det skulle ständigt påminna om att miljonprogramsförorterna i Järva är hållbara. Initiativet visar på ett aktivt försök att ändra laddningen, de dåliga värden som miljonprogramsförorten och Järva idag förknippas med, att överskugga det dåliga ryktet, så som Erik Stenberg beskriver i sin idé om *TenstaBo 06* med sin exempellägenhet som under en kortare tid vände mediefokus, från att beskriva miljonprogramsförortens nederlag till att beskriva dess utvecklingspotential.

Lisa Enarsson understryker att projektet *Hållbara Järva!* tar ett helhetsgrepp om miljöproblematiken och förutom de mer tekniska lösningarna för minskad energianvändning innefattas även utbildning och uppmuntran av engagemang om sin närmiljö. Här omnämner hon också stadsmuseet som en viktig aktör. De har tagit fram en stig som visar på Järvafältets värden. Lisa Enarsson understryker att museilägenheten också är viktig, ”Den har vi tänkt använda oss av när det gäller skolsatsningar, att dom som går i skolan ska komma dit och titta och också lära sig mer om ursprunget om sitt område och känna sig stolta över det”.⁹⁶

⁹⁶ Samtalsintervju med Lisa Enarsson, projektledare Hållbara Järva!, Stockholms stad 2012-04-10

När jag frågar om miljöförvaltningens syn på kulturmiljövård och kulturmiljövårdens delaktighet i projektet beskriver Enarsson sin inställning till stadsmuseets deltagande i början av projektet som ”Det kändes lite som att det är viktigare att ha rätt fasad än att vi räddar värden”, energimålen och klimatproblemen kändes betydligt mer alarmerande än att ta tillvara på de kulturhistoriska värdena. Däremot berättar Enarsson om att hon under arbetets gång har förstått vikten av en kulturmiljövård för att skapa hållbarhet. Dessutom är inte kulturmiljövården något hinder, Enarsson exemplifierar med att stadsmuseet snarare visade intresse för att sätta upp solfångare än att de var ett problem och en bromskloss. Däremot menar Enarsson att Svenska Bostäder är de som snarare upplevt kulturmiljövården som ett problem, då framförallt eftersom invånarna inte kan förstå varför deras hus inte kan få en ny fasad. Här menar Lisa Enarsson att kulturmiljövården och stadsmuseet skulle kunna ta en mer kommunicerande roll och delta i dialogen med de boende för att upplysa om de lokala kulturhistoriska värdena. Lisa Enarsson påpekar dock att det inte funnits intresse från Svenska bostäder att inkludera kulturmiljövården i dialogen med de boende. Enarsson berättar att Svenska Bostäder hävdar att de själva har den kulturvårdande kompetensen som behövs i kommunikeringen med de boende.

Intervjun avslutas med att Lisa Enarsson berättar om hur hennes personliga syn på Järva har förändrats. På samma sätt som jag ändrade min syn på miljonprogramsförorten har hon också gjort det utifrån att hon fått ta del av mer kunskap.

Sammanfattningsvis menar jag att *Hållbara Järva!* tar ett helhetsgrepp om miljövård, detta beror på att finansiären krävde så. Projektet har tagit sin uppgift på allvar och ställer stora krav på om att efterfölja stadsmuseets råd och anvisningar om att inte förvanska miljön. Jag funderar på vilken agenda som projektet har, jag tolka det som att projektet strävar efter en uppgradering av miljön. Däremot brukas inte kulturmiljövården som en dominant eller särskilt aktiv del av denna uppgradering. Visst Enarsson menar att kulturmiljövården skall verka för att höja det lokala intresset för sin miljö och boende men i intervjun tycks hållbarhets begreppet vara den framförallt största mekanismen för att uppgradera synen på miljön. På samma sätt som *TenstaBo 06* initialt strävade efter att överrösta diskursen med positiva värden så ämnar också *Hållbara Järva!* göra så, då med en miljöprofil med framförallt fokus på hållbarhet.

Allmännyttan – en kulturmiljövårdande aktör

För att vidare undersöka och diskutera andra aktörer, förutom kulturarvsinstitutionernas intresse för en kulturmiljövård, finner jag det naturligt att vidare undersöka allmännyttans intresse och agenda med kulturmiljövård. Utifrån katalogen för *TenstaBo 06* och den diskussion som katalogen väckte kring allmännyttans roll i det postmoderna samhället blir diskussionen om allmännyttans nya kulturmiljövårdande roll mycket intressant.

Svenska Bostäder

Under våren 2012 har arbetet med att ta fram ett kvalitetsprogram för miljonprogramsförorten Husby i norra Stockholm pågått. Programmet är framtaget av Svenska Bostäder för deras bestånd av hyresbostäder i Husby. Programmet skall delvis fungera som en ersättning för vårdprogrammet för svenska bostäders fastighetsbestånd i miljonprogramsförorten.⁹⁷

⁹⁷ Telefonintervju med Sven Lorentzi, arkitekt, Svenska bostäder, 2012-04-16

Det nya kvalitetsprogrammet ämnar följa Vision Järva 2030 vilken är fastställd av kommunfullmäktige i Stockholm och ligger till grund för Järvalyftet.⁹⁸ Ombyggnationer och nygestaltning skall enligt programmet ske i samråd med de boende och målet är att kvalitetsprogrammet skall främja bostäder i gott skick, låg energiförbrukning och en attraktiv boendemiljö. En av huvudformuleringarna som genomsyrar programmet är att skapa boendekvalitet och en attraktiv boendemiljö som skall konkurrera på bostadsmarknaden. Detta lyft skall ske utifrån de specifika ursprungliga kvaliteterna som Husby bjuder. Detta skall dock ske med möjlighet till kompletterande ny bebyggelse och möjlighet till variation och individualitet. Några av de fastigheter som omfattas av kvalitetsprogrammet omfattas likväl av projektet *Hållbara Järva!*

Syftet med programmet är att ta fram samlade riktlinjer för tillvaratagande och utveckling av bebyggelsen i Husby. För att försöka ta ett helhetsgrepp om värdena och möjligheterna i Husby har programmet tagits fram i dialog med flera olika aktörer som bland annat Stockholms stadsmuseum. Programmet ska förutom att ta ett helhetsgrepp också vara effektivt och användbart under en längre tid. Husby står inför en ombyggnation och fastigheterna har ett renoveringsbehov. Enligt programmet skall renovering och ombyggnation göras av olika arkitekter och entreprenörer. Svenska bostäder skall också utse en ”företroendearkitekt” som skall föra vidare programmets intentioner under tiden som utvecklingsarbetet i Husby fortgår. Dessutom omnämns bebyggelsens relation till naturen som en naturlig del av områdets gestaltning.

Programmet syftar till att analysera de kvaliteterna och brister som finns i Husbys bebyggelse. Den ämnar också ringa in det tekniska behovet då framförallt av tilläggsisolering och hanteringen av denna. Programmet ska fungera för att åtgärder av förnyelse skall utgå från analysen av kvaliteterna och arbeta vidare utifrån ursprungliga intentionerna av arkitekturen. Därför tolkar jag detta som att Svenska bostäder har en vilja att bygga vidare på förorten utifrån de värden förorten besitter.

I planen görs en mycket ambitiös kartläggning av arkitekturen och de gestaltningsmässiga värdena. Det finns en avsikt att kartlägga de historiska intentionerna som legat till grund för bebyggelsen och gestaltningen. Exempelvis presenteras modernismens säregna gatustruktur med trafikseparering. Det ges en helhetsbild och karaktäristik av Husbys bebyggelse och arkitektur.

Kvalitetsprogrammet kommer att ha betydelse för hela Husby. Svenska bostäder är bara en av aktörerna i Husby men äger hela 2000 lägenheter vilket utgör 40% av Husbys lägenhetsbestånd. Sålunda har Svenska Bostäder ett stort ansvar för Husbys samlade bebyggelse.

I kvalitetsprogrammet presenteras en katalog med olika potentiella lösningar på hur arkitekturen skall utvecklas. Jag vill understryka att det handlar om en utveckling av arkitekturen och inte en ombyggnad av ett miljonprogramsområde. De ambitiösa planerna vittnar om hur tidigare tillägg i arkitekturen skall åtgärdas för att arbeta med arkitekturen och understryka värdet av upprepning. Dessutom skall ursprungliga missar i arkitekturen åtgärdas, dock skall åtgärderna utföras med respekt och varsamhet för gestaltningen. Ett exempel är de ibland väldigt höga socklarna som

⁹⁸ *Kvalitetsprogram för förnyelse av Husbys bostadsområden*, Svenska bostäder, 2012

uppgår till ett helt våningsplan, dessa hindrar landskapet och husen att mötas och kan inte anses vara en del av intentionen med den befintliga arkitekturen.

I kvalitetsprogrammet ställs en problematik upp av att utvecklas och att ta tillvara. Det är tydligt att programmet tar avstånd från att vara del av en bevaradesektor och bevarandeparadigm. Det är uppenbart att Svenska Bostäder tar på sig rollen som en kulturmiljövårdande aktör, men inte av vad som kan benämnas som den traditionella kulturmiljövårdande aktören med ett bevarandeperspektiv. Däremot kan programmets perspektiv på kulturmiljö tolkas tvetydigt. Dels presenteras visioner om att utvecklas utifrån existerande värden och att bygga vidare på ursprungliga intentioner vilket visar på en respekt för arkitekturen och gestaltningen samt att denna värdesätts och inte avfärdas som dålig. Detta är att bedriva en byggnads- och kulturmiljövård, sålunda att värna om kulturarvet. Dock påpekas samtidigt att kulturarvet skall respekteras samtidigt som utveckling skall tillåtas, vilket vittnar om ett perspektiv på värden av kulturarvet som något uppbromsande. Jag menar att tvetydigheten i programmet ligger i perspektivet på vad kulturarv och kulturmiljövård är. Dels förs ett resonemang om hur kulturmiljön skall vara en utvecklande faktor för att i ett senare andetag beskrivas som något som kan stå i vägen för en utveckling.

Det är i kvalitetsprogrammet ett stort fokus på de gestaltningsmässiga värdena; att i ombyggnationer skall framförallt gestaltningen respekteras och bygga vidare på. Däremot finns det i kvalitetsprogrammet mycket lite motiverat varför Svenska Bostäder skall agera som kulturvårdande aktör. Alltså blir det underliggande motivet till det mycket ambitiösa kvalitetsprogrammet omöjligt att utröna. Kvalitetsprogrammets uttömmande beskrivningar av kulturmiljön till trots är det mycket oklart varför Svenska Bostäder ämnar bevara och skydda Husbys gestaltning.

Familjebostäder

Familjebostäder har under det sena 1900-talet arbetat mycket med frågor om miljonprogramsförortens framtid. Därför har jag valt att intervjua Lars Björk, områdeschef för Familjebostäder i Rinkeby-Tensta för att få reda på mer om deras arbete. Lars Björk arbetar med det dagliga underhållet såväl som med större frågor om ombyggnation och renoveringar.

Lars Björk börjar intervjun med att berätta om Familjebostädernas fastighetsbestånd i Tensta-Rinkeby.⁹⁹ Familjebostäder var från början delaktiga i uppförandet av de båda stadsdelarna och sedan dess underhållit sina fastigheter. Lars Björk beskriver Familjebostädernas förvaltning; ”Vi har gjort bra saker och vi har gjort dåliga saker under resans gång”.¹⁰⁰

Familjebostädernas fastighetsbestånd har behandlats olika i de båda stadsdelarna. I Rinkeby genomfördes ett förnyelseprojekt mellan åren 1986 och 1995. Under 1980-talet var redan renoveringsbehovet mycket stort, detta i kombination med sociala problem medförde att Familjebostäder storsatsade på en total omdaning av miljön. I Rinkeby genomfördes stora förändringar rent byggnadstekniskt men också av gestaltningen. Skalan förändrades hos

⁹⁹ Samtalsintervju med Lars Björk, områdeschef Rinkeby-Tensta, Familjebostäder, 2012-05-02

¹⁰⁰ Samtalsintervju med Lars Björk, områdeschef Rinkeby-Tensta, Familjebostäder, 2012-05-02

byggnaderna genom påbyggnader, men också våningsreduceringar. Dessutom byttes fasaderna helt ut.¹⁰¹ När jag vandrade runt i Rinkeby kändes det som att gå runt i ett område uppfört under det tidiga 1990-talet. Björk understryker att det finns få gestaltningsvärden kvar i Rinkeby från dess ursprungligastaltning, det som fortfarande går att utläsa som tidstypiskt från miljonprogrammet är den goda kvaliteten på lägenheternas planlösningar.

Att renoveringsarbetet blev så pass genomgående och att omdaning av gestaltningen gjorde områdets ursprungliga karaktär oigenkännlig berodde på en önskan om att förändra områdets sociala strukturer. De nygestaltade husen tillsammans med de något högre hyrorna skulle attrahera en något annan social grupp än den som befolkade Rinkeby. Omdaningarna skulle skapa en mer socialt varierad befolkning i Rinkeby. Upprustningen kostade Familjebostäder 1,2 miljarder kronor och de stod som allmännyttigt bolag för hela investeringskostnaden utan några projektpengar eller statliga incitament.

Angående Familjebostäders bestånd i Tensta berättar Lars Björk att de valt en annan förvaltningsväg. Tenstabeståndet har till skillnad mot Rinkebybeståndet underhållits utefter det tekniska behovet av underhåll. Här har inte byggnadernas och den gestaltade miljöns attraktivitet använts för att förändra de sociala strukturerna. Fastigheternas behov av renovering efter bara 15-20 år medförde att det även i Tensta genomfördes stora renoveringar. Detta dock utan ambitioner om estetisk förändring.

Lars Björk menar att intentionen med den stora investeringen i omdaning av Rinkeby var att förändra de sociala strukturerna men om man jämför den sociala strukturen i det mer försiktigt renoverade Tensta mot den i det kraftigt renoverade Rinkeby ses ingen skillnad mellan de båda bostadsområdena. Lars Björk menar att det finns en allt för stor tilltro till förändringskraften som upprustning av den fysiska miljön och fastigheterna har. Investeringar i den fysiska miljön blir väldigt konkreta, det är lätt att se vad som har gjorts, men det ger knappast något faktiskt resultat, menar Lars Björk. Han understryker att 1,2 miljarder kanske skulle ha kunnat fördelas på andra sätt än att arbeta med kraftiga omgestaltningar.

Att detta arbete började redan 1986 visar på att Familjebostäder var pionjärer på ombyggnation av miljonprogramsförorter. Det är som Lars Björk uttrycker det, att man lär sig av sina misstag. Björk menar att idag står Järvas största fastighetsförvaltare, Svenska Bostäder inför renoveringar av stora delar av fastighetsbeståndet i miljonprogramsförorterna kring Järva. Han understryker att det kommer att handla om mycket stora belopp, men att Stockholms fastighetsbolag har stora kassor efter utförsäljningar vilket medger stora investeringar i de delar av beståndet som står inför ett stort renoveringsbehov.

Lars Björk berättar om kulturmiljövårdens inblandning, att under omdaning av Rinkeby fanns ingen kontakt alls med Stockholms stadsmuseum eller andra kulturmiljövårdande institutioner. Björk menar att man självklart följde de restriktioner som fanns under den aktuella tiden men han påpekar också att de var få. När jag frågar om Familjebostäders relation till kulturmiljövården

¹⁰¹ Samtalsintervju med Lars Björk, områdeschef Rinkeby-Tensta, Familjebostäder, 2012-05-02

svarar Lars Björk ”Det är annat idag, idag har vi problem med dem ska jag säga dig”.¹⁰² Idag står två av Familjebostäders fastighetsområden i Tensta inför större renoveringar och framförallt energieffektiviseringar. Ett av dessa områden i Tensta har av Stockholms stadsmuseum klassificerats som kulturhistoriskt värdefullt. Det är detta område som Lars Björk syftar på. Han beskriver problematiken där krav ställs från olika håll på Familjebostäder. Dels ställs mycket stora krav från Stockholms stad som också äger Familjebostäder på minskad energianvändning, för att kunna uppnå kraven på att sänka energiförbrukningen med två tredjedelar behöver fastigheterna tilläggsisoleras, vilket innebär att fasaderna kommer att behöva förändras. Fasaderna är idag underhållsfria betongskivor vilket inte kan återskapas vid en tilläggsisolering. Åtgärderna motsätter sig stadsmuseet som menar att husens exteriöra karaktär skall bevaras.

I det andra projektet i Tensta som också gäller energieffektiviseringar är inte kulturmiljövården inblandad. Björk berättar om att det däremot inte finns några ekonomiska incitament att tilläggsisolera fasaden utan energisparmålen uppnås genom andra tekniska energieffektiviserande åtgärder som ny energieffektiv ventilation, solvärmelagring och extraisolerat tak. I denna renovering är inge kulturmiljövårdande institution inblandad och Lars Björk omnämner inte heller kulturvården när han berättar om området.

Jag frågar vidare om vilken tillgång som kulturvården är för Familjebostäder som allmännyttigt bolag. Lars Björk menar att Familjebostäder är väldigt måna om att bevara kulturvården men han menar att de inte ser någon möjlighet att bevara hela stadsdelar. Jag frågar vidare om Familjebostäder arbetar med sociala frågor och för förändrade sociala strukturer idag. Lars Björk menar att Familjebostäder ska arbeta med det dem är bra på; att bygga hus, renovera fönster och hyra ut lägenheter. Men att de har visst socialt engagemang via sponsring av lokala föreningar och stort engagemang i stiftelsen läxhjälpen i Rinkeby. Men han menar att Familjebostäders uppgift är att leverera ett bra och tryggt boende. Björk menar också att ”problemen är sällan i stadsdelarna utan hur andra betraktar dessa stadsdelar”.¹⁰³ Med det menar Lars Björk att arbetet för att förändra de sociala strukturerna måste ske utanför stadsdelarna. Jag tolkar Lars Björks ord som att det inte är Rinkeby-Tensta som måste förändras utan snarare omvärldens syn på stadsdelarna.

Det är tydligt att Lars Björk och Familjebostäder förhåller sig till de lagskydd som finns för att skydda vår kulturmiljö men att Familjebostäder inte anser sig vara en kulturvårdande aktör. Dock inleder Björk hela intervjun med att berätta att Familjebostäder nog är en kulturmiljövårdande aktör och att mycket av deras arbete säkerligen tar tillvara på kulturmiljön utan att det är uttalat.

Kulturmiljövård av andra än kulturarvsinstitutionerna

I detta kapitel har jag arbetat utifrån frågeställningen; hur använder och förhåller sig andra aktörer än kulturarvsinstitutionerna kulturmiljövården i miljöprogramsförorten. Jag har därför närmare undersökt fyra olika fall som berör kulturmiljövård och undersökt vilket perspektiv som finns på kulturmiljövården som en tillgång. Även om alla de fyra fallen har berört kulturmiljövården har inget av fallen ett uttalat kulturmiljövårdande syfte. I de tre första fallen; *TenstaBo 06, Hållbara*

¹⁰² Samtalsintervju med Lars Björk, områdeschef Rinkeby-Tensta, Familjebostäder, 2012-05-02

¹⁰³ Samtalsintervju med Lars Björk, områdeschef Rinkeby-Tensta, Familjebostäder, 2012-05-02

Järva! och kvalitetsprogrammet för Husby har initialt strävat efter en mekanism som skriver över diskursen av dålighet.

Av de tre projekten är det endast *TenstaBo 06* som genomförts och i genomförandet har bevarandet och sökandet efter kvaliteter i kulturmiljön helt fallit bort. Som jag beskriver i analysen av katalogen *Tensta utanför mitt fönster* så togs den initiala strävan som Erik Stenberg skriver om att vidareutveckla Tenstas värden helt bort för att istället ge utrymme till nyexploatering och istället för att skriva över diskursen så försökts det ändras på Tensta. *TenstaBo 06* är därför på så vis bara en upprepning av Familjebostäders försök till att förändra Rinkeby under 1990-talet. Resultatet av den omdaning blev som bekant föga lyckad om man utgår ifrån vilken intention som från Familjebostäder förelåg.

I de undersökta fallen, förutom Familjebostäder, diskuteras ständigt ursprungliga arkitektoniska värden. Kulturmiljövård tycks vara att slå vakt om ursprungliga arkitektoniska värden, det är också dessa värden som tillskrivs vara möjligheter för att vända den negativa diskursen. Stockholms stadsmuseum är den kulturarvsinstitution som omnämns i alla de undersökta fallen och det tycks som att stadsmuseet är med och skapar detta fokus på gestaltning och fasader. Som jag nämnde i undersökningen av *Hållbara Järva!*, så frågar jag mig om fasader, gestaltning och arkitekturen faktiskt är den huvudsakliga motorn i att skapa hembygd. Är gestaltningen en del av lokalbefolkningens kulturarv? Samt blir inte snarare ett fokus på gestaltningsmässiga värden en estetisering av miljön?

Pragmatiskt perspektiv på kulturmiljövård

Utifrån de undersökta icke kulturarvsinstitutioner kan jag identifiera ett pragmatiskt perspektiv på kulturmiljövård. Detta perspektiv är inte så homogent som de två tidigare presenterade perspektiven. Dock visar alla projekten på att kulturmiljövården själv inte kan vara den mekanism som skall överrösta diskursen, vad som just gör perspektivet pragmatiskt är att det beskriver hur kulturmiljövården integreras outtalat, som en av flera parametrar för att förändra perspektiv på en miljö. Intentionen om utveckling via de befintliga värdena fanns eller finns i såväl *TenstaBo 06* som *Hållbara Järva!* och hos kvalitetsprogrammet för Husby. Familjebostäders perspektiv på kulturmiljövården ställer sig lite åt sidan när Lars Björk på Familjebostäder menar att det inte är deras uppgift att ägna sig åt. Han menar som sagt att det är viktigt men lämnar över uppgiften om att arbeta med kulturmiljövården till kulturarvsinstitutionerna.

Avslutningsvis menar jag sålunda att det pragmatiska perspektivet på kulturmiljövård får representera det vardagliga lite mer nertröskade perspektivet på kulturarv och kulturmiljövård. Pragmatiskt beskrivs kulturmiljön och kulturarvet pendlande mellan något nödvändigt för invånarnas förankring samtidigt som det beskrivs som något som kan överskugga diskursen om förortens dålighet men också som besvärligt, eftersom i samband med kulturarv finns kulturarvsinstitutioner som uppenbart har rykte om sig att sätta käppar i hjulet.

ATT TA HAND OM EN MILJON KULTURARV

Jag vill inleda det avslutande kapitlet med att upprepa studiens syfte, att granska kulturmiljövårdens ändamål som utvecklande aktör i miljonprogramsförorten. Samt att analysera hur kulturmiljövården medvetet eller omedvetet används som ett verktyg för social hållbarhet alternativt för förändring av sociala strukturer.

Tre perspektiv på kulturmiljövård

Utifrån de tre olika kategorierna av material som jag har undersökt, och som berör kulturmiljövården i miljonprogramsförorten, har jag identifierat tre olika perspektiv på kulturmiljövård. Säkerligen finns det fler perspektiv, exempelvis har inte studien syftat till att undersöka brukarnas och de boendes synsätt. Sålunda lämnas den lilla människans syn på kulturmiljövården åt andra studier att undersöka.

Det första perspektivet som jag har identifierat är det skeptiska perspektivet. Detta går att utskönja i studiens del som behandlar litteratur och forskning om miljonprogramsförorten och kulturmiljövård. Det skeptiska perspektivet domineras av tron att kulturarvsutnämning, som sker via bland annat kulturmiljövård, kan resultera i gentrifiering. Jag menar också att utifrån det skeptiska perspektivet pekas kulturmiljövården ut som ovetande om vilka krafter och vilken makt den har. Dessutom menas från det skeptiska perspektivet att kulturmiljövården är okritisk till resultatet av kulturarvsutnämningar och kulturmiljövård. Det finns också en klassaspekt som det skeptiska perspektivet innefattar berörande kulturarvsutpekande i miljonprogramsförorten. Kulturarvsutlysandet kan betraktas som kolonialt eftersom det som anses vara värdefullt inte tillhör den nuvarande befolkningen. Sålunda kan ett kulturarvsutlysande med avsikten att stärka miljonprogramsförorten istället komma att radera de minnen som finns där idag till förmån för att berätta en äldre historia som inte ägs av den lokala befolkningen.

Det andra perspektivet är det självklara perspektivet, vilket jag identifierade när jag undersökte kulturarvsinstitutioners inställning till sin uppgift och roll i miljonprogramsförorten. Detta perspektiv utgår ifrån attityd till kulturarvets kraft som god. Kulturmiljövården får med det självklara perspektivet i uppgift att göra miljonprogramsförorten mer attraktiv, estetiskt tilltalande och stimulerande. Utifrån det självklara perspektivet kan kulturmiljövården och kulturarvet hjälpa lokalbefolkningen att själva ta makten över att skriva sin historia och på det viset ta makten över hur deras miljö betraktas. Det självklara perspektivet ser kulturarvet och kulturmiljövården som ett självklart inslag och en självklar nödvändighet och detta perspektiv har en mycket stor tilltro för det allmänna intresset för historia och kulturarv. Kulturarvet är något så viktigt att det inte behöver ifrågasättas.

Slutligen identifierade jag hos icke traditionellt kulturmiljövårdande institutioner ett pragmatiskt perspektiv på kulturmiljövård. Här integreras kulturmiljövården i övriga projekt i vilka den inte alltid uttalas. Istället ses möjligheter att utgå ifrån befintliga värden för att utveckla och skapa tillhörighet och hembygd. Jag identifierade också ett synsätt, att kulturmiljövården skulle kunna bidra till att överrösta diskursen om miljonprogramsförortens dålighet. Vikten av kulturarvet och kulturmiljövården tonas ned något av de icke traditionellt kulturmiljövårdande institutionerna. Kulturmiljövården är bara en av flera parametrar som bidrar till utveckling. Ordet kulturmiljövård är laddat, de undersökta aktörerna ser kulturmiljövården som något besvärligt.

En studie om utpekande av kulturarv

Denna studie gör ansats att ta ett syntetiserande helhetsgrepp om kulturmiljövården potentiella konsekvenser för miljonprogramsförorten genom att undersöka de kulturvårdande aktörernas syn på sitt arbete och uppdrag som utvecklande aktör i miljonprogramsförorten.

Kulturmiljövårdens syfte

I studien av de kulturmiljövårdande aktörerna framkommer ett syfte med och en förväntning på kulturmiljövården. Framförallt återkommer aktörerna till vikten av kulturmiljö och respekt för kulturvården för att skapa hembygd och förankring hos lokalbefolkningen. Dessutom ser majoriteten av de undersökta fallen en möjlighet i att utpeka något som kulturarv då detta förväntas påverka vilken syn som staden i övrigt har på området som utpekats som kulturarv. De olika aktörerna förväntar sig att kulturarvet skall överglänsa de tidigare stigmatiserande perspektiven på miljonprogramsförorten.

Förväntningarna på kulturmiljövården i miljonprogramsförorten är mer eller mindre uttalad. Jag kan ändå skönja att kulturmiljövårdens syfte är att bevara och berätta om miljonprogramsförorten som en värdefull kulturmiljö. Sålunda handlar kulturmiljövården om att understryka att miljonprogramsförorten är värdefull. I alla de undersökta fallen förutom Familjebostäder fanns en intention om att arbeta utifrån de kvaliteter och värden som miljonprogramsförortens ursprungliga arkitektur och gestaltning besitter. Alla de undersökta fallen/aktörerna utom Familjebostäder och Stockholms stadsmuseum menar på ett eller annat sätt att kulturmiljövårdens fokus på ursprungliga värden förskjuter perspektivet på miljonprogramsförorten och skapar en mer rättvis bild av miljön. På detta vis skall miljonprogramsförorten uppgraderas och bli mer attraktiv.

Ingen av de undersökta fallen talar öppet om att förändra sociala strukturer i miljonprogramsförorten. De undersökta aktörerna tycks inte ha en tilltro till att kulturmiljövården skulle kunna påverka och förändra de sociala strukturerna. Dock framkommer det i flera av studiens undersökta fall att ett kulturarvsutpekande av miljonprogramsförorten även skulle kunna locka en annan befolkning än den som traditionellt är bosatt i miljonprogramsförorten.

Den främmande arkitekturen

Miljonprogramsförorten är född ur en speciell kontext. En ny avantgardistisk arkitektur presenterades i och med de stora utställningarna i Paris och Stockholm. Arkitekturen var självfallet en estetik där skönheten i saklighet och teknik premierades, men arkitekturen var också något mer. Arkitekturen kom att ses som en nödvändighet för utveckling och den nya avskalade och sakliga estetiken passade mycket väl för socialdemokratien som fick fäste i Sverige under 1930-talet. Miljonprogramsförorterna som uppfördes ungefärligen 30 år efter den modernistiska arkitekturens genombrott var fortfarande mycket präglade av de ideal som under 1920- och 30-talet presenterades av avantgardistiska arkitekter. Modernismens sociala och estetiska aspekter går att utläsa i miljonprogramsförortens arkitektur och de ideal som präglar denna. Likväl som när modernismen var avantgarde präglas den modernistiska miljonprogramsförorten av tankar att samhället ansvarar för individens välfärd och att försörja sina medborgare med bostäder. Redan i miljonprogrammets mitt började det väckas en debatt och kritik mot modernismen. Nya idéer rotades, att människor i miljonprogramsförorten reducerades från individer för att istället

anpassas till kollektivet. Jag menar att detta var brytpunkten, när det kritiska perspektivet på modernism fick företräde i debatten. Från det sena 1960-talet och fram tills idag har miljonprogramsförorten oförtjänt beskrivits som dålig. Denna samstämmighet om dess dålighet har slutligen blivit en diskurs som präglar rapporteringen om och synen på miljonprogramsförorten. Diskursen om förortens dålighet omnämns i flera av de undersökta fallen, vilket på sätt och vis bekräftar dess existens.

Stora delar av diskursen baseras på fördomar och oförståelse för miljön. I litteraturstudien identifierade jag ett uppdrag åt kulturmiljövården, att upplysa om miljonprogramsförtens kontext för att skapa förståelse för den fysiska miljöns uppkomst och orsakerna till varför gestaltningen ser ut som den gör.

Att uppgradera miljonprogrammets miljöer

Det finns som tidigare omnämnt en intention att kulturmiljövården skall öka miljonprogramsförtens attraktivitet och uppgradera miljön genom att belysa de värden som miljonprogramsförorten besitter. Kulturmiljövården är väldigt riktad mot att bevara och skydda den ursprungliga gestaltningen hos miljonprogramsförorten och det är via dessa värden som synen på miljonprogramsförorten skall förskjutas från att vara något dåligt till att bli något intressant och värdefullt. Denna förskjutning handlar i grund och botten om att ta bort något och ersätta det med något annat. Kulturmiljövården skall via kulturarvsutpekandet och fokuserandet på miljonprogramsförtens historia således överrösta och radera den diskurs om miljonprogramsförtens dålighet. Denna process kan betraktas som en estetisering där den uppluckrade diskursen om miljonprogramsförtens dålighet ger plats åt diskurser som berättar vad värdefullt och intressant miljön är och ger betraktaren av miljonprogramsförorten möjlighet att se den som vacker. Flertalet av de i studien undersökta fallen strävar efter att via kunskap om ideal och arkitektur göra miljonprogramsförtens miljöer mer estetiskt tilltalande.

Olika perspektiv, olika framtid

De tre identifierade perspektiven på vad ett kulturarvsutpekande av miljonprogramsförorten innebär ger självklar olika framtider för denna.

Anlägger man det skeptiska perspektivet handlar i sådana fall kulturmiljövården om att skriva över och sudda ut minnet av miljonprogramsförorten. Minnet trängs ut till fördel för välfärdsstatens historia och arkitekturen som representerar denna. Minnet av miljonprogramsförorten innefattar diskursen om dennas dålighet, men minnet av miljonprogramsförorten innefattar också alla andra minnen, bland annat de nu boendes minnen och tolkningar av sin hemmiljö. Sålunda skulle dessa skrivas över av en historia. Samma process som Ronström identifierade i och med världsarvsutnämningen i Visby skulle här kunna bli verklighet även för miljonprogramsförorten. En uträdering av minnet tillsammans med den estetisering som eftersträvas är de första stegen i gentrifieringsprocessen. Enligt det skeptiska perspektivet skulle en kulturmiljövård som pekar ut miljonprogramsförorten som kulturarv kunna innebära att miljonprogramsförorten gentrifierades vilket i sin tur innebär att dagens boende i miljonprogramsförorten trycks undan för att ge plats åt en inflyttande medelklass. Istället för att kulturmiljövårdens intentioner om att motverka segregation uppfylls förändras segregationen och befolkningen byts ut.

Anläggs istället det självklara perspektivet på kulturmiljövård i miljonprogramsförorten anses istället de kulturvårdande aktörernas uppdrag om att sprida kunskap och öka förståelsen för miljön som en nödvändighet för miljonprogramsförortens socialt hållbara utveckling. Kulturmiljövården i miljonprogramsförorten kan med detta perspektiv ge lokalbefolkningen makten över vad deras miljö ska symbolisera och möjligheten att skriva sin egen miljöhistoria. Detta kräver stor dialog och delaktighet med lokalbefolkningen men möjliggör för lokalbefolkningen att påverka vilken betydelse till miljön som skall ges företräde. Sätts detta perspektiv i relation till teorier om gentrifiering finns även rum för det självklara perspektivet. Utifrån de teorier jag presenterar i litteraturstudien kan även lokalbefolkningen arbeta med estetiseringen av en miljö. De kan genom att estetisera och ladda miljön med sina egna värden och låta miljön ta plats och vara lika värdefull som andra miljöer. Med hjälp av en estetisering kan lokalbefolkningen styra gentrifieringen och hävda sin rätt till miljön via att se till att deras minne och historia inte trängs ut till förmån för andras minnen och historia.

Det sista av de tre presenterade perspektiven, det pragmatiska perspektivet. Anläggs detta perspektiv på kulturmiljövården kan skönjas att denna tillskrivs en allt för dominerande roll i stadsutvecklingen. Kanske har vi en allt för stor tilltro till historians och berättelsens påverkan på våra attityder till olika stadsdelar. Kulturmiljövården får enligt det pragmatiska perspektivet en något nedtonad roll. Att mena att kulturmiljövården skulle kunna starta en gentrifiering i miljonprogramsförorten, alternativt att den skulle förändra diskursen på den samma är att tillskriva kulturmiljövården en allt för stor kraft. De estetiska värdena i miljön är viktiga och skall hanteras varsamt, men de saknar den kraft som beskrivs i de andra två perspektiven.

Vems är arvet, minnet och historien

I alla de undersökta fallen fanns fokus på att bevara och vårda den estetiska gestaltningen, alla undersökta aktörer har ett stort fokus på det materiella kulturarvet. Det är ständigt det materiella kulturvärdet som står i fokus för historien som skall berättas av kulturmiljövården i miljonprogramsförorten. Det intressant att fråga sig vems kulturarv den estetiska gestaltningen och det materiella kulturarvet är. Utifrån den kontext som miljonprogramsförorten befinner sig i blir det intressant att diskutera kulturarvsselektion och kulturarvsutnämningar utifrån ett maktperspektiv. Det framstår efter litteraturstudien som att de boende i miljonprogramsförorten inte har makt över vilka tolkningar och vilken symbolik deras miljö ges. Detta väcker frågeställningar om hur stor makt de boende har i kulturarvsutnämningen av miljonprogramsförorten och hur mycket inflytande de boende har över selektionen av vilket kulturarv som skall belysas. Under studiens gång har denna fråga väckts, framförallt i analysen av projektet *Hållbara Järva!*. Där premierade lokalbefolkningen i Husby i Stockholm en omgestaltning, men när det däremot blev tal om att riva byggnader blev det protester. Detta menar jag, väcker frågor om huruvida den ursprungliga estetiska gestaltningen är en del av de boendes hembygd och deras kulturarv. Händelsen omnämndes av Lisa Enarsson i förbifarten i samband med redogörelsen för projektet *Hållbara Järva!*.

För framtida forskning om kulturmiljövården i miljonprogramsförorten är detta uppslag mycket intressant att undersöka, vems kulturarv är det som bevaras, vems historia berättas, vem hembygd stärks? Forskningen borde vidare analysera om kulturmiljövården är en del av diskursen om

förortens dålighet och ifrågasätta om kulturmiljövården istället för att motarbeta den stigmatiserande synen på miljonprogramsförorten återskapar diskursen. Och undersöka vidare om kulturmiljövården omedvetet är en aktör som snarare återproducerar miljonprogramsförortens dålighet.

Avslutningsvis

Under studiens gång har jag funnit flera intressanta fenomen och reflektioner som faller något utanför studiens syfte, men som ändå är intressanta utifrån ämnet.

Avslutningsvis vill jag understryka min egen kunskapsresa. Jag inleder denna uppsats med att beskriva att kulturmiljövård i miljonprogramsförorten har intresserat mig under en lång tid och varit ämne för flera tidigare analyser. Mitt perspektiv på miljonprogramsförorten har förändrats från att initialt ha varit en del av diskursen om förortens dålighet. Där skapades mina fördomar av diskursen och återskapade den samma. Detta kan betraktas som en del av en hermeneutiskt negativ spiral. När jag studerat miljonprogramsförortens kontext förändrades min syn och förståelse, istället upptäcker jag en intressant miljö. Min förståelse ökade och den hermeneutiska spiralen tog istället en positiv vändning. Vidare studier av teori rörande miljonprogramsförorten och kulturarv gav mig en ytterligare förståelse för hur jag betraktar miljön och det väckte frågor om kolonialitet som hur jag ständigt står och tittar ned på miljonprogramsförorten.

För min egen del ligger värdet i denna studie i att just identifiera att kulturarv kan betraktas på olika sätt. Att bara studera litteratur och tidigare forskning kan ge ett väldigt homogent perspektiv eftersom det lätt tenderar till att bli en samstämmighet mellan forskarna. Genom att också söka sig utanför akademien och betrakta praktiken och resonemang som förs kring denna ger ett oerhört mervärde. Jag menar inte att kritisera den samtida kulturarvsforskningen, tvärt om. Den samtida kulturarvsforskningen som i min studie representeras av det skeptiska perspektivet ifrågasätter praktiken och möjliggör självvranssakan.

Som student är det självklart att det akademiska perspektivet tar överhand, vilket min ingress till denna studie visar på. Jag gick in i denna studie med ett skeptiskt perspektiv eftersom hela min förförståelse för kulturmiljövården i miljonprogramsförorten baseras den tidigare forskningen.

Denna studie har för mig väckt en rad tankar om vilken kraft som kulturmiljövården egentligen har och med vilket perspektiv den skall betraktas. Kanske är det som så att kulturmiljövården tillskrivs en allt för stor roll och kraft i stadsutvecklingen av oss inom disciplinen och praktiken. Om kulturmiljövården faktiskt har den kraft som beskrivs i de andra två perspektiven är den något som vi måste vara mycket försiktiga med och noga beakta och överväga våra beslut. Då den är ett verktyg som påverkar så många människor, idag såväl som imorgon. Utifrån det självklara såväl som det skeptiska perspektivet framstår kulturmiljövården som en nyckelbricka i stadsbyggnaden och kan vara såväl förutsättning som risk i skapandet av staden.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Publicerat material

- Bauman, Zygmunt, *Det individualiserade sambället*, Daidalos, Göteborg, 2002
- Brenning, Elisabeth, Hallberg, Piamaria, Bostad modell 1970, *Tensta utanför mitt fönster*, red. Anders Gullberg, Stockholmia, Stockholm, 2006
- Caldenby, Claes, De stora programmens tid, *Att bygga ett land*, red. Claes Caldenby, Arkitekturmuseet, Stockholm, 1998
- Carlshamre, Staffan, *Pilosophy of the cultural sciences*, Preprint: Filosofiska institutionen vid Stockholms universitet, Stockholm, 2011
- Le Corbusier, *Towards a new architecture*, J. Rodker, London, 1931
- Ericsson, Urban, Molina, Irene, Ristilammi, Per-Markku, *Miljonprogram och media*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm och Integrationsverket, Norrköping, 2002
- Grundberg, Jonas, *Historiebruk, Globalisering och Kulturarvsförvaltning*, institutionen för arkeologi vid Göteborgs universitet, Göteborg, 2004
- Gummesson, Evert, Fallstudiebaserad forskning, *Kunskapande metoder*, red. Bengt Gustavsson, Studentlitteratur, Lund, 2004
- Gullberg(A), Anders, Inledning, *Tensta utanför mitt fönster*, red. Anders Gullberg, Stockholmia, Stockholm, 2006
- Gullberg(B), Anders, Kulturarena och mötesplats – ett andra tema, *Tensta utanför mitt fönster*, red. Anders Gullberg, Stockholmia, Stockholm, 2006
- Gullberg, Anders, Sax, Ulrika, Bostadsförvaltningens utmaningar, *Tensta utanför mitt fönster*, red. Anders Gullberg, Stockholmia, Stockholm, 2006
- Johansson, Thomas, Gentrifiering och estetisering av den postmoderna staden, *Urbanitetens omvandlingar*, red. Thomas Johansson, Ove Sernhede, Daidalos, Göteborg, 2003
- Lilja, Elisabeth, *Segregationens motsägelsefullhet*, kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet, Stockholm, 2002
- Lundevall, Peter, Planvisioner och byggprojekt i TenstaBo 06, *Tensta utanför mitt fönster*, red. Anders Gullberg, Stockholmia, Stockholm, 2006
- Ronström, Owe, *Kulturarvsolitik*, Carlsson Bokförlag, Stockholm, 2007
- Rudberg(A), Eva, Den tidiga funktionalismen, *Att bygga ett land*, red. Claes Caldenby, Arkitekturmuseet, Stockholm, 1998
- Rudberg(B), Eva, Folkhemmets välfärdsbygge, , *Att bygga ett land*, red. Claes Caldenby, Arkitekturmuseet, Stockholm, 1998
- Rudberg, Eva, *The Stockholm Exhibition*, Stockholmia, Stockholm, 1999

- Rörby, Martin, *David Heldén*, Stockholmia, Stockholm, 2003
- Samuelsson, Nilsson, *Förändra varsamt*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2004
- Stenberg, Erik, Återanvänd miljonprogrammet, *Tensta utanför mitt fönster*, red. Anders Gullberg, Stockholmia, Stockholm, 2006
- Storm, Anna, *Hope and Rust*, Royal institute of technology, KTH, Stockholm, 2008
- Söderqvist, Lisbeth, *Att gestalta välfärd*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2008
- Unnerbäck, Axel, *Kulturbistorisk värdering av bebyggelse*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2002
- Vidén, Sonja, Rekordårens bostadsbyggande, *Rekordåren*, red. Thomas Hall, Boverket, Karlskrona, 1999
- Zukin, Sharon, *Gentrification*, Annual Review of Sociology vol 13, 1987, s. 129-147
- Åhrén, Uno, *Brytningar*, Svenska slöjdföreningens årsbok 1925, Stockholm, 1925
- Ödman, Per-Johan, Hermeneutik och forskningspraktik, *Kunskapande metoder*, red. Bengt Gustavsson, Studentlitteratur, Lund, 2004
- Opublicerat material**
- Brenning, Elisabeth, Som alla andra barn, *Kämpingebacken 13*, red. Piamaria Hallberg, Stockholms stadsmuseum, Stockholm, 2006
- Hallberg, Piamaria, Varför en museilägenhet i Tensta, *Kämpingebacken 13*, red. Piamaria Hallberg, Stockholms stadsmuseum, Stockholm, 2006
- Kvalitetsprogram för förnyelse av Husbys bostadskvarter*, Svenska bostäder, 2012
- Kämpingebacken 13*, red. Piamaria Hallberg, Stockholms stadsmuseum, Stockholm, 2006
- Program: Det moderna kulturarvet* Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2006
- Riksantikvarieämbetet, www.raa.se / Kulturarv / Modernt kulturarv, (2012-01-30) material
- Riksantikvarieämbetet, www.raa.se / Om oss, (2012-02-18)
- Riksantikvarieämbetet, www.raa.se / Kulturarv / Modernt kulturarv / Storstadens arkitektur och kulturmiljö, (2012-02-18)
- Utveckling och rättvisa – en politik för storstaden på 2000-talet*, Prop. 1997/98:165, Stockholm

Intervjuer

Mailintervju med Kristin Lindgren, Antikvarie Samhällsbyggnad, Riksantikvarieämbetet, 2012-04-23

Samtalsintervju med Lars Björk, områdeschef Rinkeby-Tensta, Familjebostäder, 2012-05-02

Samtalsintervju med Lisa Enarsson, projektledare Hållbara Järval, Stockholms stad, 2012-04-10

Samtalsintervju med Piamaria Hallberg, 1e antikvarie publika enheten, Stockholms stadsmuseum, 2012-04-12

Telefonintervju med Sven Lorentzi, arkitekt, Svenska bostäder, 2012-04-16

BILDFÖRTECKNING

Omslagsbild, foto författaren, *flerfamiljsbus i Rinkeby*, maj 2012

Bild 1, foto författaren, *Skylt som pekar på kulturminne*, april 2012

UPPSATSER I KONSTVETENSKAP LÄSÅRET 2011/2012

01. Berggren, Cecilia: Första, andra, tredje – Om Primaryutställningar på auktionshuset Bukowskis. (Master)
02. Sundström, Hans: Ansgar. En analys av Ansgarskulpturen över Högalidskyrkans västportal. (Mag)
03. Karlsson, Fredrik: Konst som politisk handling, upprättandet av ett motspråk i Anna Odells *Okänd kvinna 2009-349701*. (Master)
04. Näsström, Tomas: Strindbergs Fadren – en fotografisk spegel. Motiven bakom motivet. (Kand)
05. Nerlund, Henrik: Stadsliv och separation – en arkitekturhistorisk analys av gatan som stadsplaneelement. (Kand)
06. Eriksson, Jonas: Politisk Opal. Rationell belysning i teori och praktik 1925 – 1939. (Kand)
07. Karavaeva, Natalia: Damien Hirst. Talangfull konstnär eller framgångsrik entreprenör? (Kand)
08. Kasvinen, Maija: TRUE COLORS – A Marxist study about the life and work of Natalia Goncharova. (Kand)
09. Borg, Josefin: Det rationella byggandet: En studie av ett kollektivhus. (Kand)
10. Westerholm, Nina: Betydelseskäpande processer i Önningebymuseet – Samspelet mellan en temporär och en fast utställning i ett konst- och kulturmuseum. (Kand)
11. Wulfner, Sofie: Hur långt kan man gå i konsten? En diskursanalytisk undersökning med utgångspunkt i Elisabet Ohlson Wallins utställning "Jerusalem". (Kand)
12. Hallberg Söderström, Siri: Vaktornets paradiset – en semiotisk bildtolkning av paradiset i tidskriften Vaktornet. (Kand)
13. Stensson, Patrik: Att erövra frihet, två textstrategier i samtida svenskt måleri. (Kand)
14. Sjögren, Molly: Sven-Harrys – Att leva med konsten. (Kand)
15. Böhlin Pihlgård, Louise: Hötorgscity och Sergels Torg – och synen på det offentliga rummet. (Kand)
16. Nathorst-Böös, Emma: Provocerande propaganda eller informerande affischkonst? En jämförande studie mellan affischer för evenemanget Art of the street och Sture Johannessons affischer till utställningen Underground. (Kand)
17. Oldne, Anna: Den dömda konsten – En undersökning av två dömda konstverk och hur man diskuterar konst i juridiska sammanhang och i media. (Kand)
18. Nordström, Rebecca: Propaganda och smakfostran i Nationalmuseums salar: En analys av propagandautställningen *God konst i hem och samlingslokaler* (1945). (Kand)
19. Johansson, Tove: GIRLS! GIRLS! GIRLS! Identitet och tonårsflickor i Julia Fullerton-Battens och Julia Peirones fotografier. (Kand)
20. Wrede, Amélie: Smedstorp, Övergripande byggnadsdokumentation av en skånsk borg. (Kand)
21. Petersen, Jens: Muskler hårda som sten: En uppsats om kroppsbyggnad och skulpturer. (Kand)
22. Johansson, Emma: KONST OCH EKOLOGI I SAMSPEL – En komparativ analys av fyra verk. (Kand)
23. Lundin, Sofia: Den nakna sanningen. En komparativ studie av Lucian Freuds och Alice Neels konstnärskap utifrån ett kritiskt genusperspektiv. (Kand)
24. Helmbaek Tirén, Svante: Erik Hugo Tryggelin: Formgivare i historicismens tankevärld. (Kand)
25. Hörfors, Carolina Vera: Fuga – Ett resultat av "Vackrare Vardagsvara". (Kand)
26. Svedmark, My: Tre offentliga konstverk. En receptionsteoretisk analys. (Kand)
27. Bergh Edenberg, Aurora: BORTOM KROPPENS GRÄNSER – En receptionsetetisk tolkning av några av Francesca Woodmans fotografiska verk. (Kand)
28. Korkiakoski, Julia: Malmös nya identitetsmarkör. En analys av stadsdelen Västra hamnen. (Kand)
29. Birath, Katarina: Skildringar av och synen på prostitution och sexualitet i Japan under 1983-1985 - En analys av Nobuyoshi Arakis konstnärskap med utgångspunkt ur fotoboken *Tokyo Lucky Hole*. (Kand)
30. Hogg, Mathilda: Makt och motstånd. Gatukonstens diskurser i det offentliga rummet. (Kand)
31. Fahlvik, Ludvig: Att tygla ett sekelskifte – hästen i det svenska sekelskiftets bildkultur ur ett marxistiskt ideologikritiskt perspektiv. (Kand)
32. Lundell, Henrik: Gipskopior på Nationalmuseum – Om kopians kommunikativa kraft. (Kand)
33. Virta, Paulina: Den Brasilianska Modernismen – Är den brasilianska modernismen en estetisk kolonialisering? (Kand)
34. Björkman, Ellen: Utställningsrummet ur ett besökarperspektiv. En studie av utställningsrummet i Klara Lidén-utställningen på Moderna Museet. (Kand)
35. Pihl, Fredrik: Hotellet i Göteborgs Centralposthus – Om processer som konstruerar bilder, berättelser och egenskaper. (Kand)
36. Freud, Eleanor: Jiddisch – ett gemensamt kulturarv? Undersökning av Minoritetsspråkskommitténs arbete angående Jiddisch. (Mag)
37. From, Kaisa: Marginalisering – av stadsplannedirektör Albert Lilienberg och 1928 års generalplan för centrala Stockholm. (Master)
38. Ussing, Kalinka: Joseph Beuys – Social skulptur för en hållbar utveckling. (Mag)

39. Olsson, Amanda: Stadsmiljön är allas egendom – Hur Stockholms klotterpolicy och nolltolerans inkorporeras i gatukonsten. (Master)
40. Wästberg, Inger: Svensk smyckekonst 1990-2012. (Master)
41. Lindberg, Marie: A Search for Meaning. Cy Twombly – A Poet in Paint. (Master)
42. Håkansson, Elin G: Trädgården som samhällets räddning: Estetik, politik och kvinnans roll i fyra av Rudolf Abelins böcker 1902-1907. (Master)
43. Womack, Anna: Nationellt och smakfullt. Omvärderingen av den gustavianska stilen och lanseringen av Georg Haupt som estetiskt ideal – idé och praktik 1890-1920. (Mag)
44. Ullman, Elin: Konstig makt: En inblick i hur impressionister och kontemporära konstnärer har opponerat sig mot konstvärldens maktförhållanden. (Kand)
45. Berglund, Frida: Samtidskonsten och gatukonsten – En flerfallstudie av Stockholm stads samtida konsthallar och Museum. (Kand)
46. Hagel, Caroline: Lena Cronqvist – Genusaspekter på flickors aggressiva lekar. (Kand)
47. Nisser, Eva: Att bygga framtidens katedral, Krigets inverkan på Heinrich Ehmsens konst. (Kand)
48. Paez Dahlström, Pamela: Erotisk konst – Ett dolt kulturarv. (Master)
49. Rönnbäck, Erica: Människa och djur, en performativ tolkning av Linn Fernströms bilder. (Kand)
50. Palmborg, Christer: Den sociala konstruktionen och tidens tand. Richard Bergh och Vilhelm Hammershöi – En spridningssociologisk receptionsstudie. (Kand)
51. Larsson Montan, Gisela: Svenska sängar 1720–1792. En inventering och analys av karaktäristiska drag under tre stilperioder – Senbarocken, Rokokon och Gustavianska stilepoken. (Kand)
52. Cukrowska, Patricia: Att betrakta döden – kroppsliga betraktarpositioner i två samtida memento mori. (Kand)
53. Johansson, Beatrice: Hobo with Bird: Allison Schulniks konst sedd ur ett semiotiskt och intertextuellt perspektiv. (Kand)
54. Lindelöw, Kristina: Blanchs konstsalong. Dess betydelse för utvecklingen av Stockholms konstliv under 1880-talet. (Kand)
55. Olausson, Fredrika: Kerstin Bernhard – människa i bild. (Kand)
56. Fälldin Wiberg, Helena: Helmer Osslunds väg genom porträtten. (Kand)
57. Amlashi B., Nilofar: KONSTENS MAKTT – Nazismens visuella propaganda. (Kand)
58. Victor, Kitty: M/S KUNGSHOLM 1953. Några bilder från interiören. (Kand)
59. Isaksson, Jan: Historia och minne. Analys av en riksintressebeskrivnings tre konstituerande element. (Master)
60. Lahtinen, Sara: A Valuable Void. How Melancholic Reminiscence and Grief over a Lost Past Constitutes Part of Cultural Identity. (Master)
61. Ekström, Nelly: Liten församling, många kyrkor – en studie av övertalighetsproblematiken i Lagunda församling. (Master)
62. Vallejos, Susana: Historiska museets vikingautställning – Om ett lokaliserat kulturarv. (Master)
63. Janse, Helga: The importance of heritage – the potential significance of the archaeological site Dmanisi, Georgia, in a national and international context. (Master)
64. Bergstén, Emil: Att ta hand om en miljon kulturarv – Om kulturmiljövården som utvecklingsfaktor i Miljonprogramsförorten. (Master)